

The background image shows two young men standing outdoors. The man on the left has light brown, wavy hair and is wearing a dark blue jacket over a grey hoodie. The man on the right has dark hair, wears glasses, and a blue hoodie with yellow text that includes 'SVE'. He is holding a basketball. They appear to be in conversation. The background is a blurred outdoor setting, possibly a sports field.

Nji

Nederlands
Jeugdinstituut

Andere kijk op groeiend jeugdzorggebruik

Voor een hoopvolle wereld om in op te groeien

Tom van Yperen, Katy Hofstede, Rutger Hageraats, Ans van de Maat
Nederlands Jeugdinstituut

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Groei jeugdzorggebruik: update van de cijfers	5
Groei 2000-2014	5
Verdere groei 2015-2021	7
Kinderen en jongeren geven een signaal af	8
Studie vóór coronapandemie: een relatief stabiel beeld	8
Nieuwe studies: toename problemen door pandemie?	10
Recent: pandemie verklaart de mentale problemen niet	11
Een dringend appèl van kinderen en jongeren	13
Groeiend jeugdzorggebruik als noodgreep	14
Effecten van prestatie- en geluksdruk	14
Grote crises	16
De burger als ondernemer	17
Individuele vragen, een collectief antwoord	21
Aan de slag met hoopvol opgroeien	23
Verbetering maatschappelijke context: pedagogisch perspectief	23
I. Centrale waarden	25
II. De verantwoordelijkheid van maatschappelijke actoren	28
III. Kinderen en jongeren denken, doen en beslissen mee	29
Nieuw besef van verandering	31
Noten	32

Samenvatting

In 2019 publiceerde het Nji het essay 'Het groeiend jeugdzorggebruik. Duiding en aanpak'.¹ Daarin is geconstateerd dat het jeugdzorggebruik de afgelopen twee decennia sterk gestegen is, hoewel studies aangaven dat psychosociale problematiek niet was toegenomen. Bijna vier jaar later zien we dat het jeugdzorggebruik nog steeds groeit. Maar nu laten recente onderzoeken toch zien dat steeds meer kinderen en jongeren mentale problemen lijken te hebben. Wat is er aan de hand? En is meer jeugdzorg een passende reactie? Ons antwoord op die laatste vraag is: nee. Het is een opgave voor de samenleving als geheel om de omstandigheden te verbeteren waarin kinderen en jongeren opgroeien. Daarover gaat dit essay.

We laten eerst zien dat het zorggebruik sinds 2019 in de richting kruipt van de een op de zeven kinderen en jongeren. Daarna gaan we in op de recent gesignaleerde toename van de problematiek. We zetten daarvoor belangrijke studies van de afgelopen jaren op een rij.

Op zoek naar verklaringen voor het beeld plaatsen we vervolgens de gesignaleerde trends in een breder maatschappelijk perspectief. Er zijn al geruime tijd fundamentele veranderingen gaande in de samenleving die een forse weerslag hebben op het leven van kinderen, jongeren en opvoeders. Dat geldt bijvoorbeeld voor de gegroeide prestatie- en geluksdruk, een sterke individualisering van de opvoeding en een zware eigen verantwoordelijkheid van burgers in allerlei te maken keuzes. Daarbovenop komen grote problemen op het vlak van klimaat, wonen en betaalbaarheid van het gewone leven. Kinderen, jongeren en hun opvoeders gaan daar op hun manier mee om. Maar het is niet vreemd dat deze ontwikkelingen ook stress, angst, somberheid of eenzaamheid in de hand werken.

Dit leidt ons tot de stelling dat een groeiend jeugdzorgaanbod geen passende reactie is. Een toenemend aantal kinderen en jongeren lijkt in de studies signalen af te geven dat ze niet gedijen in de omgeving waarin ze opgroeien en opgevoed worden. Meer passend is daarom aandacht te vragen

voor de verbetering van die omgeving. Dat kan niet zonder een discussie over de vraag in wat voor samenleving we het opgroeien en opvoeden willen plaatsen.

Kinderen en jongeren hebben een hoopvol toekomstperspectief nodig: het is de motor van hun ontwikkeling. Betekenisvol leven veronderstelt dat er een gemeenschap en een toekomst zijn om je voor in te zetten. Die toekomst is sterk in ontwikkeling. Scenario's die uiteenlopende partijen presenteren, laten zien dat de samenleving de komende decennia grote veranderingen moet doormaken. Wij zien dat er in die scenario's geen of weinig expliciete aandacht is voor het opgroeien en opvoeden van kinderen en jongeren. Die lacune mag niet blijven bestaan.

We pleiten er daarom voor om structureel het pedagogische perspectief als bouwsteen te betrekken in de verbetering van de samenleving. Bij dit perspectief komen stevast drie onderwerpen aan bod: (1) de centrale waarden in de samenleving; (2) de pedagogische verantwoordelijkheid van alle maatschappelijke actoren en (3) kinderen en jongeren die meedenken, meedoen en meebeslissen.

De complexe veranderopgaven waar we voor staan, verhouden zich slecht tot de starre wijze waarop vaak wordt omgaan met vernieuwingsambities. De toekomst laat zich niet vatten in een nieuw 'eindplaatje' en het veranderproces behelst geen strak uit te voeren stappenplan. Een zich ontwikkelende samenleving lijkt op opgroeien en opvoeden. Die ontwikkeling volgt al lerend een hobbelig pad en gaat met vallen en opstaan. Maar perspectief doet leven – voor ons allen en voor kinderen en jongeren in het bijzonder.

Groei jeugdzorggebruik: update van de cijfers

In bijna 25 jaar tijd is het jeugdzorggebruik spectaculair gegroeid. Ging het in het jaar 2000 nog om 1 op de 27 kinderen, in 2021 kruipt het richting de 1 op de 7 kinderen. Verandert er niks in het beleid en de omstandigheden, dan groeit het gebruik verder door.

Groei 2000-2014

Het in beeld brengen van de groei van jeugdzorg in de periode vóór 2015 is lastig omdat het jeugdzorgstelsel in die tijd versnipperd en verkokerd was.² De zorg was verdeeld over uiteenlopende sectoren en financiers: de provinciaal gefinancierde jeugdhulpverlening, de jeugd-ggz, AWBZ-zorg en jeugdbescherming en jeugdreclassering. Elk deel had eigen wettelijk kaders, een eigen beleidscircuit en eigen registratie. Kinderen, jongeren en ouders konden uit verschillende sectoren tegelijk hulp krijgen, maar dat werd nergens op één plek geregistreerd, met dubbelingen in tellingen van het zorggebruik tot gevolg.

Op basis van rapporten van het SCP en CBS hebben we in 2019 de cijfers over 2000 tot 2015 op een rij gezet, inclusief een poging om de dubbeltellingen uit de cijfers te halen. Dat leverde het beeld op van een enorme stijging (jeugdbescherming en jeugdreclassering niet meegerekend; zie tabel 1).

Tabel 1. Ontwikkeling jeugdzorggebruik^A

Jaar	Aantal kinderen en jongeren 0 t/m 17 jaar in jeugdhulp en jeugdzorg		
	Aantal unieke kinderen en jongeren (en % van het totaal)		Ratio
	Jeugdhulp	Jeugdzorg	
2000 ^B	128.100 (3,7%)	-	± 1 op de 27
2009 ^C	264.252 (7,5%)	-	± 1 op de 14
2015 ^D	343.100 (10,0%)	370.410 (10,8%)	± 1 op de 9 á 10
2016 ^D	368.340 (10,8%)	391.780 (11,5%)	± 1 op de 9
2017 ^D	387.070 (11,4%)	404.040 (11,9%)	± 1 op de 8 á 9
2018 ^D	396.235 (11,7%)	414.685 (12,2%)	± 1 op de 8
2019 ^D	418.010 (12,4%)	428.215 (12,8%)	± 1 op de 8
2020 ^D	408.680 (12,2%)	428.855 (12,6%)	± 1 op de 8
2021 ^D	428.305 (13,0%)	443.320 (13,4%)	± 1 op de 7 á 8

A Jeugdhulp = (voormalige) jeugdhulpverlening, jeugd-ggz, jeugd-lvb. Jeugdzorg = jeugdhulp + jeugdbescherming en jeugdreclassering. Aantallen zijn unieke kinderen en jongeren, dubbeltellingen zijn eruit gefilterd.

B Schatting op basis van gebruikscijfers jeugd-ggz en jeugdhulp minus 30 procent geschatte dubbeltellingen (Pommer e.a., 2011). Betrouwbare cijfers over jeugdhulp, jeugdbescherming en -reclassering samen ontbreken.

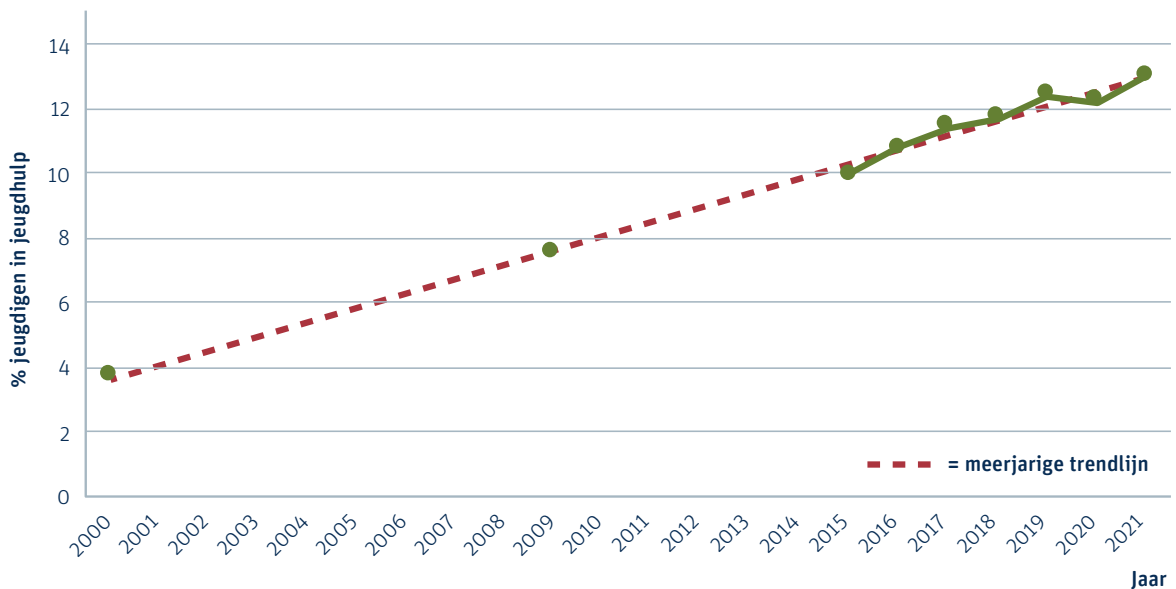
C Bron: SCP (Pommer e.a., 2011); betrouwbare cijfers jeugdhulp, jeugdbescherming en -reclassering samen ontbreken.

D Bron: CBS); <https://www.nji.nl/cijfers/jeugdhulp>; <https://www.nji.nl/cijfers/jeugdzorg>. Cijfers kunnen afwijken van de rapportage uit 2019 in verband met door CBS toegepaste correcties. Met ingang van 2021 is er een forse toename van de gegevensaanlevering van jeugdhulpaanbieders. Hierdoor zijn de uitkomsten over de jaren 2021 en later niet goed te vergelijken met de uitkomsten over de jaren 2015 tot en met 2020.

Verdere groei 2015-2021

Het CBS houdt sinds 2015 het jeugdzorggebruik centraal bij. Daaruit blijkt dat in de periode 2015-2021 de groei doorzet. Het zorggebruik kruipt van een op de tien kinderen en jongeren in 2015 naar meer dan een op de acht in 2021: 13 procent maakt in dat laatste jaar gebruik van jeugdhulp; inclusief jeugdbescherming en jeugdreclassering tellen we 13,4 procent. Het zal geen verrassing zijn als 2022 uitkomt op een op de zeven kinderen en jongeren in jeugdzorg. Bij ongewijzigd beleid is te verwachten dat de stijging verder doorzet.³

Figuur 1 toont de trend voor de jeugdhulp van 2000 tot en met 2021. De jeugdbescherming en jeugdreclassering zijn in de figuur niet meegenomen omdat de schattingen uit 2000 en 2009 dat niet mogelijk maken.

Figuur 1. Ontwikkeling jeugdhulpgebruik 2000-2021 in aantal kinderen en jongeren 0 t/m 17 jaar

Wat we in 2019 constateerden, geldt nog steeds: de toename van het gebruik zit vooral in de ambulante zorg, die in ruim twintig jaar explosief is toegenomen. Maar tegelijk is er geen afname van intensieve zorgvormen zoals residentiële hulp. De instroom in die intensieve vormen neemt iets af, maar de verblijfsduur neemt toe door een vertraagde uitstroom.⁴

Er is het nodige te zeggen over de exactheid van de getallen. Zo waarschuwt het CBS dat de cijfers over 2021 hoger zijn door onder meer een betere gegevensverzameling. Maar de trend is onmiskenbaar: het zorggebruik is de afgelopen decennia enorm toegenomen. En de betere gegevensverzameling leidt niet tot een bijstelling van de aantallen naar beneden. Integendeel, het aantal kinderen en jongeren in jeugdzorg is nog hoger dan aanvankelijk gedacht.

Kinderen en jongeren geven een signaal af

In het eerdere essay zagen we dat epidemiologische gegevens geen sterke stijging laten zien van psychische problemen bij jongeren. Daarin zat dus niet de oorzaak van het toenemend zorggebruik, zo stelden we. Recente studies laten zien dat het met het leeuwendeel van de kinderen en jongeren nog steeds goed gaat. Maar steeds meer van hen geven het signaal af: ‘Ik gedij niet goed’. De coronapandemie is geen sluitende verklaring van die groei: het gaat om een langjarige ontwikkeling die steeds duidelijker wordt. Dit dwingt ons tot nadenken. Hoe komt het dat het welbevinden van steeds meer kinderen en jongeren in de knel lijkt te komen?

Studie vóór coronapandemie: een relatief stabiel beeld

Het rapport ‘Geluk onder Druk’ van Unicef uit 2020⁵ laat zien dat het mentaal welbevinden van jongeren relatief stabiel lijkt. Ook het percentage jongeren dat verhoogd scoort op emotionele problemen blijft door de tijd heen redelijk gelijk.

Wel zijn er verschillen tussen groepen jongeren: de ene groep weet beter met stress en moeilijke gebeurtenissen om te gaan of blijkt beter te ‘floreren’ dan de andere. Verder blijkt dat de ervaren druk door schoolwerk de afgelopen tien jaar behoorlijk is gestegen. Jongeren ervaren stress voornamelijk vanuit school en huiswerk en in interactie met leeftijdsgenoten, minder vanuit de thuissituatie of door sociale media. De kwantitatieve onderzoeksresultaten over stress en druk onder jongeren laten zien dat bijna de helft van de 16-jarigen druk ervaart door schoolwerk. Daarnaast ervaart bijna een op de drie jongeren tussen 12 en 16 jaar prestatiedruk om aan hun eigen of andermans verwachtingen te voldoen. Leerlingen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs ondervinden de meeste stress van de mening van anderen, gevolgd door stress van huiswerk of school.

In kwalitatieve interviews noemen jongeren school het vaakst als bron van stress: de druk om constant te presteren, stress over toetsen, cijfers die al vroeg meetellen voor het eindexamen, en hoge eisen stellen aan jezelf. Ook de planning van scholen veroorzaakt stress, zoals te veel toetsen in één week, te veel huiswerk, en toetsen en verslagen die meteen na een vakantie worden ingepland, waardoor de vakantie niet een tijd is om bij te komen.

Een opvallende uitkomst uit het onderzoek is dat jongeren in zeer beperkte mate stress ervaren van sociale media. Dat is opvallend omdat sociale media vaak worden aangeduid als bronnen van druk. Jongeren zien dit zelf anders, voor hen zitten er juist ook veel positieve aspecten aan sociale media. Ze vormen voor jongeren een vorm van sociale steun, wat juist een belangrijke beschermende factor is voor het mentaal welbevinden.

Nieuwe studies: toename problemen door pandemie?

Het Nji-onderzoeksoverzicht [Cijfers over coronavirus: opvoeden en opgroeien](#) laat op hoofdlijnen het volgende zien als het gaat om de ontwikkeling van problemen tijdens de corona-pandemie.⁶

Mentaal welbevinden: achteruitgang

Het RIVM stelt dat het aantal 16- tot 24-jarigen dat zich psychisch gezond noemt tijdens de coronacrisis snel daalde.⁷ Ook het CBS ziet het aantal psychisch ongezonde jongeren tussen 2019 en 2021 snel stijgen.⁸ De Kindertelefoon concludeerde in januari 2021 dat het aantal gesprekken met kinderen en jongeren over zelfdoding, depressie en angsten is toegenomen ten opzichte van de tijd voor en aan het begin van de coronacrisis.⁹ Een inventarisatie van het Nivel leerde dat na de aanvang van de coronapandemie vooral onder jongeren een grotere vraag is ontstaan naar antidepressiva. Het aantal jongeren dat door zelfdoding om het leven kwam, steeg tijdens de pandemie. Vooral tijdens de lockdowns was een hoger aantal zelfdodingen te zien.¹⁰

Gezin en opvoeden: meer signalen van kindermishandeling, minder meldingen

Het aantal gesprekken met de Kindertelefoon in de eerste maand van de coronalockdown lag een stuk hoger dan voor de lockdown, om daarna nog verder toe te nemen.¹¹ Daar staat tegenover dat bij de Raad voor de Kinderbescherming het aantal beschermingsonderzoeken in het eerste jaar van de pandemie ongeveer gelijk bleef aan het voorgaande jaar.¹² Bij Veilig Thuis is het aantal meldingen over (vermoedens van) kindermishandeling en huiselijk geweld zelfs gedaald.¹³

Het is lastig te bepalen wat dit zegt over hoe kindermishandeling zich werkelijk ontwikkelde tijdens de coronacrisis. Onderzoekers van de Universiteit Leiden vonden signalen dat kindermishandeling tijdens de eerste lockdown sterk was toegenomen, tot ruim een verdubbeling ten opzichte van 2017.¹⁴ Maar dat is in de cijfers van de Raad voor de Kinderbescherming en Veilig Thuis dus niet terug te zien. Best kans dat de lockdowns de meldingsbereidheid hebben beperkt, maar duidelijk is dat niet.

Ouderschap: draaglast-draagkracht uit balans

Uit een peiling van het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid blijkt dat een groot deel van de ouders de opvoeding in 2021 als moeilijk ervaart. Vóór de coronacrisis zei een op de tien ouders uit balans te zijn, waarbij de draaglast de draagkracht overstijgt in de opvoeding van het kind. Bij de peiling in mei 2021 gold dat voor meer dan de helft van de ouders. Vóór de coronacrisis zei 17 procent van de ouders weinig steun te ervaren van anderen, zoals partner, familie, vrienden of burens. In mei 2021 was dat verdubbeld naar ongeveer een derde.

Recent: pandemie verklaart de mentale problemen niet

Lastig bij veel van deze studies is dat er een vergelijking is gemaakt van de stand van zaken vlak voor, aan het begin en later in de coronapandemie. Voor een goed beeld van stijgingen of dalingen is het belangrijk om de trends over een langere periode op te maken. Dan is te zien of een ontwikkeling tijdens de pandemie past in een al bestaande, langere trend, of dat deze een eigen patroon volgt.

NEMESIS (18 jaar en ouder): toename problemen al voor de pandemie

NEMESIS¹⁵ is een landelijke studie naar de psychische gezondheid en het welzijn van volwassenen Nederlanders. Sinds 1996 zijn er drie NEMESIS-onderzoeken uitgevoerd. Dat maakt het mogelijk over een lange periode trends te volgen in de ontwikkeling van het aantal Nederlanders met psychische problemen.

In 2022 werd de derde studie gepubliceerd. Bij die meting bleek dat 26 procent van de Nederlandse volwassenen in de afgelopen twaalf maanden een psychische aandoening had. Het aantal mensen met psychische problemen stijgt over de jaren. In 2007-2009 had 17 procent van de volwassen bevolking een psychische aandoening in de afgelopen twaalf maanden; in 2022 is dat dus toegenomen tot 26 procent. Bij jongeren van 18 tot 24 is het percentage het hoogst: 40 procent.¹⁶ De onderzoekers stellen dat de toename niet komt door de coronapandemie. De toename tekende zich namelijk al af bij de tweede NEMESIS-studie, vóór de pandemie.

NEMESIS gaat niet over de ontwikkeling van psychische problemen bij kinderen en jongeren. Twee andere studies werpen daar wel iets meer licht op: de HBSC-studie en een onderzoek van Centerdata en Tilburg University.

HBSC-studie: pandemie lijkt een bestaande trend te versterken

Het zogeheten HBSC-onderzoek is een internationale studie onder kinderen en jongeren (11-16 jaar) die elke vier jaar in verschillende landen wordt uitgevoerd. Sinds 2001 gebeurt dat in Nederland door de Universiteit Utrecht, het Trimbos-instituut en het Sociaal en Cultureel Planbureau.¹⁷

De laatste peiling in 2021¹⁸ laat zien dat het met de meerderheid van de jongeren goed gaat, maar dat het aantal kinderen en jongeren met mentale problemen in de afgelopen twintig jaar is gegroeid. Deze trend is bij meisjes sterker dan bij jongens: bij meisjes is er een stijging in met name emotionele problemen en psychosomatische klachten tussen 2009 en 2013 en tussen 2017 en 2021. Voor gedragsproblemen zien we ook bij meisjes in de verschillende leeftijdsgroepen een stijging, bij de jongens niet of nauwelijks. Vooral tussen 2017 en 2021 is er een sterke stijging van de problemen bij meisjes. Bijvoorbeeld: het aantal meisjes op de basisschool met veel emotionele problemen steeg in die periode van 14 procent in 2017 naar 33 procent in 2021; in het voorgezet ging het van 28 procent in 2017 naar 43 procent in 2021.¹⁹

Kader 1. Verklaringen HBSC-bevindingen

Op zoek naar verklaringen wijzen de HBSC-onderzoekers op een aantal trends:

- stijging in ervaren druk door schoolwerk in de laatste vier jaar, die sterker is bij meisjes dan bij jongens;
- de daling in positieve sociale relaties met vrienden, klasgenoten en leraren onder meisjes in het voortgezet onderwijs;
- de gevolgen van de neiging van meisjes om vaker dan jongens zorgen, problemen en negatieve emoties binnen een vriendschap excessief te bespreken ('co-rumineren'). Hoewel dit soms leidt tot meer emotionele verbondenheid, leidt het ook tot het centraal stellen van problemen.

Andere studies in Nederland rapporteerden volgens de onderzoekers ook een afname in de mentale gezondheid van jongeren tijdens de pandemie, al noemen zij deze afname bescheiden, niet consistent waargenomen in alle studies, en vaak gebaseerd op gebrekkig onderzoek. Zij vermoeden dat een aantal verklarende factoren voor de afname (zie kader 1) deels, maar niet uitsluitend, samenhangen met de coronacrisis.

Daarom stelt HBSC-onderzoeksleider Gonneke Stevens dat de ontwikkelde mentale kwetsbaarheid onder meisjes na de pandemie mogelijk niet zomaar verdwijnt.²⁰ Zij vermoedt dat de coronacrisis een katalysator is geweest van een al langer bestaande maatschappelijke ontwikkeling die haar invloed laat gelden op het mentale welzijn van kinderen en jongeren.²¹

Tilburg-studie onder jongeren: toename niet sterker door corona

De tweede studie is van een groep onderzoekers van Centerdata en Tilburg University onder 850 jongeren van 16 tot 20 jaar.²² Deze laat zien dat de mentale gezondheid van de jongeren is verslechterd, maar nauwelijks door corona. Uit de studie blijkt dat eind 2012 24 procent van de adolescenten in het onderzoek kampte met milde angst- en depressieklachten; eind 2020 was dat opgelopen naar 32 procent. Hoewel het percentage adolescenten met milde klachten is toegenomen, blijkt volgens de onderzoekers uit de studie niet dat de toename in de maanden na corona sterker was dan in eerdere jaren. Verder blijkt dat adolescenten in 2020 weliswaar vaker gebruik maakten van de ggz, maar dat er in de jaren daarvoor ook al een toename was. Al met al wijzen de resultaten er volgens de onderzoekers op dat de coronapandemie een zeer beperkte negatieve invloed had op de mentale gezondheid van 16- tot 20-jarigen.

Een dringend appèl van kinderen en jongeren

De verschillende studies tekenen een beeld van een langjarige trend waarin steeds meer kinderen en jongeren problemen lijken te rapporteren. Bij dit beeld plaatsen we drie opmerkingen.

Ten eerste: met het leeuwendeel van de kinderen en jongeren gaat het goed. Veel jongeren zijn flexibel en vinden goed hun weg. Steunende persoons- en omgevingsfactoren zijn aanwezig en zorgen voor veerkracht.²³ Dat geldt zeker als hun omstandigheden goed zijn, of als zij in hun omgeving personen hebben met wie ze goed overweg kunnen en die hen steunen.

Ten tweede: ook al heeft een deel van de kinderen en jongeren klachten, zij hoeven daarmee nog geen grote problemen te ontwikkelen, in de zin dat die hen ernstig hinderen in het dagelijks functioneren en hun ontwikkeling. We zijn dan ook voorzichtig om te zeggen dat een toenemend aantal kinderen en jongeren problemen heeft; bij een deel kan het beperkt blijven tot bijvoorbeeld opspelende gevoelens van angst, somberheid of eenzaamheid. Ook in dat geval is er meestal een veerkrachtige, beschermende werking van persoons- en omgevingsfactoren. Kinderen, jongeren en opvoeders vinden zelf een oplossing, al dan niet met steun van hun omgeving. Meestal verdwijnen de klachten dan na verloop van tijd. Dat zien we bij kinderen en jongeren vaak.

Ten derde: een belangrijk deel van de cijfers is gebaseerd op zelfrapportages: kinderen en jongeren geven aan in hoeverre ze klachten *ervaren*. Het kan zijn dat zij zich steeds bewuster zijn van de klachten – bijvoorbeeld door de toegenomen kennis en de toegankelijkheid daarvan via internet – of dat zij zich vrijer voelen om klachten te melden en daarvoor hulp of steun te zoeken. In dat geval hadden wellicht vroeger meer kinderen en jongeren klachten dan uit de cijfers bleek, maar was een deel zich daarvan niet bewust of kwam ze er niet voor uit. De stijging door de tijd heen kan dan een rapportage-effect zijn. Dat effect maakt van een latent (‘verborgen’) fenomeen steeds meer een manifest (‘zichtbaar’ of ‘hoorbaar’) verschijnsel.

Op basis van alle studies die zijn gedaan is niet te zeggen in welke mate er sprake is van veerkrachtige patronen of van rapportage-effecten. En voorlopig zullen we er ook niet achter komen. Wél weten we dat een toenemend deel van de kinderen en jongeren expliciet het signaal afgeeft dat ze niet gedijen. Wij vatten dat signaal op als een dringend appèl: het dwingt ons na te denken over de vraag waar die toename vandaan komt. En het noodzaakt ons af te vragen of jeugdzorg daarop een passend antwoord is.

Groeiend jeugdzorggebruik als noodgreep

Wanneer een toenemend aantal kinderen en jongeren problemen lijkt te hebben, is de traditionele reactie een uitbreiding van het jeugdzorgaanbod. In dit geval ligt dat anders. De signalen die kinderen en jongeren afgeven zijn niet allemaal op te vatten als individuele ‘aandoeningen’ die vragen om een individueel aanbod. De Nederlandse samenleving heeft te maken met verschillende omgevingsinvloeden die schadelijk kunnen zijn voor het opgroeien. Jeugdhulp is dan geen passend antwoord. Eerder vraagt die omgeving onze aandacht. Het verbeteren van de omstandigheden waarin kinderen en jongeren opgroeien vereist een collectieve inspanning. Uitbreiding van jeugdzorg als een als antwoord op die omstandigheden is niet meer dan een noodgreep.

Effecten van prestatie- en geluksdruk

Onderzoeken naar het functioneren van jongeren in het onderwijs sinds de coronapandemie, zoals Geluk onder Druk, constateerden een toenemende druk op hun mentaal welbevinden. In een reactie op dergelijk onderzoek zei Anita Kraak van het Nederlands Jeugdinstuut dat niet zozeer het effect van de lockdown op jongeren de oorzaak lijkt te zijn van het verminderde mentale welzijn, maar vooral de prestatie maatschappij waarin zij leven.²⁴

Bij die prestatie maatschappij denken we niet alleen aan school en werk. Het hele leven wordt erdoor gekleurd. Dat zien we uitvergroot in de reclamewereld die ons een leven voorspiegelt waaruit alles gehaald moet worden: geniet!, haal het beste uit jezelf, maak je verjaardag én vakantie onvergetelijk. Het legt de lat in het leven hoog. (Zie kader 2).

Kader 2. Geniet en zoek de beste versie van jezelf!²⁵

Een kind of jongere achter de tv, op internet of sociale media wordt overspoeld met boodschappen dat het belangrijk is te genieten, onvergetelijke ervaringen te creëren en de lat hoog te leggen. Ook al weten kinderen vanaf ongeveer 10 jaar steeds beter dat ze reclames moeten relativiseren, de mate waarin en de manier waarop boodschappen langskomen heeft zijn impact (Zie netwerkmediawijsheid.nl/bitefile-reclame-wijsheid). Een paar voorbeelden van de boodschappen:

- [Robijn: geniet in geuren en kleuren](#)
- [Geniet van elk moment](#)
- [Een onvergetelijke verjaardag voor jouw kind](#)
- [Onvergetelijke reizen met het hele gezin](#)
- [Ontdek de beste versie van jezelf!](#)
- [Pap, hoe hoog leg jij de lat?](#)

In het artikel '[Ik wil de meest ideale versie van mezelf zijn](#)' (NPO-3FM) en de documentaires [Boven verwachting](#) (2Doc.nl) en [De bange scholier](#) (NPO1) vertellen jongeren en jongvolwassenen wat de prestatie- en geluksdruk met hen doen. Het stimuleert hen, maar eist ook zijn tol.

In dat streven past geen lijden. Verschillende experts wijzen ons erop dat dit onhoudbaar is en ons juist lijden oplevert. Zo stelt de Vlaamse psychiater Dirk de Wachter²⁶ dat het idee van een leven dat vooral leuk moet zijn niet strookt met de realiteit. Het leidt tot een individualistisch en obsessief bezig zijn met gelukkig worden, zozeer dat dit ons alleen maar ongelukkig maakt. Het streven naar geluk moet niet ons doel zijn, maar eerder het streven naar betekenis, zegt hij.

Jeugdlector Bert Wienen²⁷ stelt dat in een prestatiesamenleving het 'kunnen' centraal staat. En je kunt altijd nog meer: nog gezonder worden, nog beter presteren en een nog betere versie van jezelf worden. Wienen bouwt hiermee voort op het werk van de Koreaans-Duitse filosoof Byung-Chul Han. Han stelt: we zijn weliswaar geen knechten meer in een fabriek, maar wel knechten van de economie. En dat is een slimme vorm van dwang, waar wij geen baas voor nodig hebben: we leggen onszelf die economische dwang op. Helemaal 'vrijwillig' werken we ons suf aan de beste versie van onszelf. De versie die het hardst werkt, het meest kan, het leven lang leert. Waarin de verantwoordelijkheid voor succes bij onszelf ligt, maar die voor tegenslag dus ook.²⁸

Wienen noemt dit een vorm van kinderarbeid. In de prestatiesamenleving zijn kinderen en jongeren knechten van de economie. Onder zelfdwang en druk van anderen werken ze aan de beste versie van zichzelf. Bizar, is zijn conclusie.

Grote crises

Ondanks de coronapandemie en de gevolgen van de oorlog in Oekraïne gaat het economisch goed met Nederland; het Centraal Planbureau voorspelt zelfs een economische groei in 2023 en 2024. Desondanks neemt volgens het bureau het aantal gezinnen toe dat onder de armoedegrens leeft. In 2021 groeide 1 op de 14 kinderen op in armoede. Dat aantal daalde in 2022, een daling die door steunmaatregelen doorzet naar 1 op de 16 kinderen in 2023. De raming is echter dat het aantal in 2024 weer op het niveau komt van 1 op de 14.²⁹ Daarnaast signaleert de Stichting BKR een groeiend aantal jongeren met problematische schulden.³⁰

Bekend is dat financiële problemen en opgroeien in armoede een negatieve invloed kunnen hebben op het welbevinden van kinderen en jongeren. Zo laat onderzoek zien dat zij gemiddeld een lager rapportcijfer geven voor hun leven dan kinderen en jongeren uit in meer welvarende gezinnen.³¹

Naast de toenemende armoede heerst er een wooncrisis. Het is voor veel jongeren bijzonder moeilijk om woonruimte te vinden. Er bestaan weinig studies naar de effecten daarvan op het welbevinden. Het wel beschikbare onderzoek laat zien dat het jongeren zwaar valt.³²

Daarbovenop komt de klimaatverandering die steeds merkbaarder wordt in de omgeving. Klimaatverandering is volgens de rechter in de Urgenda-rechtszaak als een gevaarlijke ontwikkeling³³, Unicef spreekt van een inbreuk op kinderrechten³⁴ en de secretaris van de Verenigde Naties noemt het een existentiële dreiging.³⁵ In die zin is het een inbreuk op de bestaanszekerheid in ruime zin: kinderen en jongeren weten niet of zij in de toekomst nog een goed leven kunnen hebben.

Verbetering van dat perspectief vraagt om een ongekende, snelle en drastische verandering van de leefstijl. Die verandering lijkt inmiddels van de grond te komen. Maar de komende decennia zien er nog niet rooskleurig uit door het effect van broeikasgassen en de afname van de biodiversiteit. Er is veel onderzoek dat duidelijk de negatieve impact van deze ontwikkeling op het mentale welbevinden van kinderen, jongeren en jongvolwassenen aangeeft.³⁶ Ruim 70 procent zegt zich zorgen te maken over klimaatverandering. Volgens uiteenlopende studies uit dit zich in angst, stress, somberheid, het gevoel in de steek gelaten te worden en verlies van vertrouwen in de overheid en het bedrijfsleven.

De burger als ondernemer

Individuele keuzevrijheid heeft in onze samenleving een hoge waarde. Privatisering heeft een markt gemaakt van collectieve voorzieningen zoals de zorgverzekering, het openbaar vervoer, de energievoorziening en de kinderopvang. Conform het neoliberale denken³⁷ speelt de overheid daarin de rol van 'marktmeester' en de burger die van consument. De laatste heeft de taak zijn vrijheden te benutten en zijn leven te leiden als ware het een onderneming, met de burger als directeur. Dat stelt eisen aan 'zelfmanagement': een sterk regelvermogen en het kunnen maken van goedgeïnformeerde keuzes. Het is niet gek als dit bij een deel van de burgers onzekerheid, keuzestress en prestatiedruk oplevert: heb ik zicht op alle mogelijkheden, maak ik de goede keuzes, wordt mijn leven succesvol?³⁸

Preventie als individuele verantwoordelijkheid

Hoe ingewikkeld dat kan zijn, laat zich illustreren aan de hand van een voorbeeld. We kiezen hier voor het thema gezondheid en voeding omdat dit duidelijk laat zien welk gewicht de individuele verantwoordelijkheid krijgt en de lastige keuzes die dat voor de burger oplevert.

Als het op gezondheid aankomt, krijgen burgers vooral het advies gezonde keuzes te maken. Via allerlei kanalen krijgen zij leefstijl- en opgroei- en opvoedadviezen. De nadruk ligt op het voorkomen (preventie) van ziekte door het uitsluiten van allerlei risicofactoren. Maar de omgeving helpt niet mee om al die goedbedoelde adviezen in praktijk te brengen.

Heel zichtbaar is dat als het gaat over gezonde voeding (zie kader 3). De helft van Nederlanders van 18 jaar en ouder heeft overgewicht.³⁹ Bij kinderen en jongeren is dat een op de zeven; een op de drie vindt zichzelf te dik.⁴⁰ Afbeeldingen en logo's zoals de Schijf van Vijf en de Nutri-Score moeten burgers helpen gezonde voedingskeuzes te maken. Maar gezond voedsel is vaak duurder dan minder gezond voedsel.⁴¹ Verleidingen om ongezonde producten te kopen zijn overal aanwezig. Bij feestelijkheden zijn alcoholische dranken, slagroomtaarten en barbecues met veel vlees nog steeds de norm.

Kader 3. Een gezonde en duurzame keuze is moeilijk gemaakt⁴²

Het Voedingscentrum stelt in de Richtlijnen Schijf van Vijf (2020, p. 107): ‘Veel van de ongeveer 200 voedselkeuzes per dag die consumenten maken worden bepaald door het impulsieve systeem, en worden dus onbewust genomen. Mensen hebben simpelweg niet genoeg tijd en energie om alle beslissingen via het bewuste, reflectieve systeem te laten verlopen. ... In de huidige omgeving zijn deze prikkels voornamelijk onge-zondere voedingsmiddelen en die lokken ongezondere keuzes uit.’

Bij het maken van gezonde keuzes kun je als consument gehinderd worden door de prijs. Zo blijkt uit onderzoek van het CBS in 2021 dat gezondere producten in tien jaren harder in prijs zijn gestegen dan ongezondere producten. IJs, snoep en suiker zijn goedkoper geworden.

Om duurzame keuzes te kunnen maken zijn er ruim 300 keurmerken (keurmerken.net) zoals

- Beter leven
- Beter voor Koe, Natuur & Boer
- Mission Eco for Life
- On the Way to Planet Proof
- Rainforest Alliance

Met het oog op de wirwar van labels heeft Milieu Centraal de website keurmerkenwijzer.nl ontwikkeld. Een soort Keurmerkkeurmerk, zo blijkt.

Er zijn voorzichtige initiatieven voor een Europese standaardisatie, zoals bij de Nutri-Score. De Wageningen Universiteit stelt dat zo'n eenduidig eco-label op voedsel een *game changer* kan zijn.

Bussemaker, Schimmelpenninck en Winsemius⁴³ en Rouvoet⁴⁴ constateren dat – anders dan we vaak denken – individuen relatief weinig invloed hebben op hun gezondheid. Zij wijzen op de factoren met de meeste invloed, zoals armoede en ongezonde huisvestings-, school- en arbeidsomstandigheden. Niettemin is preventie doorgaans gericht op individueel gedrag en eigen verantwoordelijkheid.

Volgens Bussemaker en anderen versterkt de preventie de focus op individuele keuzes, terwijl vooral dwingende maatregelen als het verbieden en beprijzen van ongezonde producten effectief zijn, zoals in het tabaksbeleid. Volgens hen is het merkwaardig dat we dat al gauw als ‘betutteling’ beschouwen, terwijl we wel accepteren dat we voortdurend beïnvloed worden door reclames en verleidingen in de omgeving. Initiatieven als De Gezonde School⁴⁵ en het IJslands preventiemodel⁴⁶ laten zien dat inzetten op een gezonde omgeving loont. Een dergelijke inzet is echter nog lang niet gebruikelijk.

Bovendien zadelt de individugerichte preventie de burger op met lastige dilemma's. Zo zegt de Schijf van Vijf dat het verstandig is om dagelijks zuivel te gebruiken, en wekelijks vis, niet meer dan 500 gram vlees en twee tot drie eieren te eten. Het is de vraag of dat advies ethisch te rechtvaardigen is, gezien de ecologische schadelijkheid van dit Westerse voedselpatroon met veel dierlijke eiwitten en gezien de voedsel-schaarste in de rest van de wereld.

Welke keuze moet de goede burger, leidinggevend van het eigen levensproject, nu maken?

Het Voedingscentrum adviseert te kijken of er duurzamere alternatieven zijn. Dat is niet simpel, want er zijn veel verschillende duurzaamheidslabels (zie kader 3). Het centrum waarschuwt bovendien dat sommige vervangers van dierlijke voeding niet alle noodzakelijke voedingsstoffen bevatten.⁴⁷ De Nutri-Score helpt enigszins, maar die houdt weer geen rekening met duurzaamheid. Een initiatief als Schijf for Life (schijfforlife.nl) biedt een duurzaam alternatief voor de Schijf van Vijf, maar daarbinnen sta je als consument nog altijd voor keuzes op basis van de Nutri-Score en duurzaamheidslabels.

En dan gaat het alleen nog maar over eten, nog niet eens over keuzes bij de aanschaf van kleding en andere gebruiksvoorwerpen, vervoer, vrijetijdsbesteding en het grootbrengen van kinderen. De uiteindelijke consequentie van al deze keuzes is een moeizame en eenzame zoektocht langs alle opties.

De opvoeding als privéproject

Ook de opvoeding is geïndividualiseerd. In hun essay 'Opgroeien doe je samen'⁴⁸ schetsen Josette Hoex en collega's van het Nederlands Jeugdinstituut dat het hedendaags grootbrengen van kinderen en jongeren nauwelijks nog een collectieve en steeds meer een particuliere aangelegenheid is. Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen hebben daaraan bijgedragen.

Zo is steun in de directe nabijheid van gezinnen minder vanzelfsprekend, door onder meer kleinere gezinnen, lossere familieverbanden, grotere mobiliteit en anoniemere woonomgevingen. Het omgaan met de alledaagse problemen rond opgroeien en opvoeden wordt bovendien niet meer gezien als verantwoordelijkheid van de gemeenschap. In individuele gevallen zijn er wel maatregelen en voorzieningen om de opvoeding bij te sturen en zo nodig over te nemen, maar er wordt in verhouding weinig maatschappelijk geïnvesteerd in het versterken van gezinnen en het voorkomen van problemen. Door de moderne media en de toegenomen wetenschappelijke kennis beschikken ouders meer dan ooit over kennis over de opvoeding, maar daardoor worden ze juist onzekerder.

In het essay 'Het groeiend jeugdzorggebruik' scheven we al dat opvoeden een hobbelig ontwikkelingspad is, met *ups and downs*. Het is normaal dat het niet altijd goed gaat met kinderen en jongeren; ook normaal is dat opvoeders daarop met vallen en opstaan reageren. Meestal komt het goed. Maar hoe hoger de verwachtingen ten aanzien van de kwaliteit van het leven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren zijn, hoe moeilijker het is voor opvoeders en hun kinderen om aan die verwachtingen te voldoen.

Dat geldt zeker als de verantwoordelijkheid voor succes vooral wordt neergelegd bij het kind en de opvoeder en veel minder bij de samenleving. De doorslaggevende invloed van de omgeving op kinderen, jongeren en ouders wordt daarmee ontkent.

Het is om gek van te worden

Het complex aan contextfactoren bevordert stress, angst, somberheid, gevoelens van eenzaamheid en apathie. Het past in het neoliberale denken om deze gevolgen te beschouwen als een individuele aangelegenheid. Jeugdlector Bert Wienen noemt dit de 'privatisering van het lijden'.⁴⁹

De jeugdzorg speelt daarop in met een belofte het lijden van kinderen en jongeren te verzachten met allerlei individuele behandelingen. Vaak klinkt het pleidooi hier hoge prioriteit aan te geven: er *moet* wat aan gedaan worden, anders wordt het alleen maar erger. Omdat zoveel kinderen en jongeren lijden, ontstaan er wachtlijsten. Maar er is weinig bewijs dat het lijden altijd erger wordt zonder ingrijpen van de jeugdzorg. Ook is er weinig bewijs dat de jeugdzorg er goed in slaagt om het lijden te verzachten.⁵⁰ Het is ook niet aannemelijk dat ze daarin kán slagen zolang de context niet verandert.

Individuele vragen, een collectief antwoord

Is het groeiend zorggebruik nu te duiden als een passende ontwikkeling bij een toenemend aantal kinderen en jongeren dat het signaal aangeeft niet te gedijen? Niet als we de bredere context in beschouwing nemen.

Mislukking, verdriet en angst zijn onlosmakelijk verbonden met het gewone leven. Dat kan ook niet anders, omdat iedereen periodes meemaakt met zorgen over financiën, ziekte, onzekerheid, saaiheid, tegenslag of beperkingen in je capaciteiten waar je tegenaan loopt. Overzien we daarnaast alle ontwikkelingen in de wereld van kinderen en jongeren, dan is het begrijpelijk dat dit bij hen extra stress, angst, somberheid geeft. Dit zijn niet alleen de normale hobbels van het leven die zwaarder voelen tegen de achtergrond van een hogere geluksnorm.

Crises zoals de klimaatverandering, armoede en gebrek aan huisvesting treffen de jongere generaties hard. Een afname in het gerapporteerde mentale welbevinden zien wij dan ook niet als een psychische probleem. Nee, dit is eerder – psycholoog en columnist Thijs Launspach⁵¹ parafraserend – een normale en gezonde reactie op de toenemend verstoorde wereld waarin zij opgroeien. Kinderen en jongeren geven daarmee een het signaal van een gemis af: een gemis aan een hoopvol toekomstperspectief en aan een pedagogisch antwoord op de obstakels van het opgroeien in de hedendaagse Nederlandse samenleving. Dat antwoord vraagt niet alleen om een individuele ondersteuning van kinderen en jongeren, maar ook om een collectieve inspanning om de leefwereld en het toekomstperspectief van kinderen en jongeren te verbeteren.

Deze duiding van mentale klachten behelst méér dan een kritische kijk op maatschappelijke ontwikkelingen. Voorheen werd het aantal kinderen en jongeren met psychische klachten aangevoerd om het beroep op de individuele jeugdzorg maatschappelijk en beleidsmatig te rechtvaardigen. De huidige context maakt duidelijk dat deze rechtvaardiging onhoudbaar is. Het toenemend aantal kinderen en jongeren dat signalen afgeeft en de groeiende gang naar de jeugdzorg zijn – in lijn met de duiding van de bekende pedagoog Micha de Winter⁵² – eerder symptomen van een tekortschietende kwaliteit van de samenleving. En gezien de focus van het Nederlands Jeugdinstituut op het opgroeien en opvoeden, leggen we hier de nadruk op de *pedagogische kwaliteit*.

Jeugdzorg als noodgreep

In het essay uit 2019 stelden we dat extra geld om de groei van het zorggebruik op te vangen niet voldoende is. We zien het zelfs als een risico dat extra geld de groei in stand houdt. Hetzelfde geldt voor structuurwijzigingen, zoals het verplicht stellen van samenwerking in regio's. In het essay pleitten we ervoor jeugdzorg minder nodig te maken door het verbeteren van vier kerningrediënten van het jeugdstelsel:

- versterking van de basis (het pedagogisch klimaat in gezin, buurt, kinderopvang, school);
- versterking van de preventie;
- verbetering van de eerste lijn (zoals lokale teams, huisartsen);
- verbetering van de intensieve hulp, voor meer blijvende effecten.

Uit voorbeelden in binnen- en buitenland blijkt dat deze ingrediënten helpen om jeugdzorg uiteindelijk minder nodig te maken. Maar tegen de achtergrond van de eerder beschreven ontwikkelingen is een focus op alleen het jeugd domein niet voldoende.

In 2019 schreven we daar over: 'Het gebruikmaken van hulp lijkt ook steeds meer onderdeel te vormen van het gewone leven, in de hoop dat die hulp de pijn en de stress verzacht die het opgroeien en opvoeden geregeld opleveren.'⁵³ We willen daarmee niet zozeer een debat openen over de mate waarin lijden geaccepteerd wordt als onderdeel van het leven. Het gaat ons eerder om de reactie op het lijden: de jeugdzorg als belofte om het lijden van kinderen en jongeren te verzachten met een keur aan individuele behandelingen.

Het is niet vol te houden dat dit de juiste oplossing is. Het uitbreiden van het jeugdzorgaanbod is in de huidige maatschappelijke context hoogstens een noodgreep – we willen kennelijk kinderen, jongeren en opvoeders niet aan hun lot overlaten. Ook een verbetering van de jeugdzorg zoals in de veelbesproken Hervormingsagenda⁵⁴ is symptoombestrijding zolang die agenda expliciet of impliciet blijft vasthouden aan het individueel gerichte zorgperspectief en niet volop inzet op een collectieve verbetering van de omgeving. Zaak is om fundamenteler te kijken hoe in onze samenleving is om te gaan met de prestatie- en geluksdruk, de dreiging van de klimaatproblematiek, de armoede- en huisvestingsproblematiek, enzovoort.

Een deel van de kinderen, jongeren en opvoeders blijft op jeugdzorg aangewezen omdat hun problematiek anders van aard is of omdat hun omgang met de omgevingsstress te zeer ingrijpt in hun dagelijks functioneren. Maar veel kinderen en jongeren hebben meer baat bij een verbetering van hun leefwereld. Hoog tijd dus om die verbetering op te pakken.

Aan de slag met hoopvol opgroeien

Het toenemend aantal kinderen en jongeren dat het signaal afgeeft niet te gedijen, vereist meer aandacht voor de context waarin zij opgroeien. Dat kan niet zonder een discussie over de vraag in wat voor samenleving we dat opgroeien en opvoeden willen plaatsen. Kinderen en jongeren hebben een hoopvol toekomstperspectief nodig: het is de motor van hun ontwikkeling. Betekenisvol leven veronderstelt dat er een gemeenschap en een toekomst zijn om je voor in te zetten. Die toekomst is sterk in ontwikkeling. Toekomstscenario's van uiteenlopende partijen laten zien dat de samenleving de komende decennia grote veranderingen moet doormaken. Wij zien dat er in die scenario's geen of weinig expliciete aandacht is voor het opgroeien en opvoeden van kinderen en jongeren. Die lacune mag niet blijven bestaan. Daarom is het noodzakelijk dat de pedagogische blik standaard wordt meegenomen.

Verbetering maatschappelijke context: pedagogisch perspectief

Het versterken van de pedagogische basis kan niet zonder een visie op hoe de samenleving zich moet ontwikkelen. Het verbeteren van preventie kan niet zonder discussie over de vraag hoe we samen een gezondere omgeving kunnen vormgeven. Maar hoe ziet zo'n visie op de samenleving eruit? Hoe willen we bijvoorbeeld dat Nederland er in 2040 uit ziet?

Er zijn verschillende platforms en publieke organisaties die vanwege de grote maatschappelijke vraagstukken werken aan toekomstscenario's. Voorbeelden zijn de Denktank 2040 van de Nederlandse Gemeenten en de Argumentenfabriek⁵⁵, de toekomstverkenning voor het middelbaar en hoger onderwijs⁵⁶, de nieuwe Volksgezondheid Toekomst Verkenning van het RIVM (VTV 2024)⁵⁷, de Jonge Klimaatagenda 3.0 van de Jonge Klimaatbeweging⁵⁸, het recente Interdepartementaal Beleidsonderzoek⁵⁹ over de ontwikkeling

van een klimaatneutraal Nederland, een advies van de Staatscommissie Demografische ontwikkelingen 2050 over de omgang met vergrijzing en migratie⁶⁰ en het rapport 'Toekomstverkenning NL2100' over ingrijpende verandering van de fysieke inrichting van ons land.⁶¹

Het zijn goede en bruikbare initiatieven, zeker als ze laten zien waar de beelden overeenkomen, waar het schuurt en wat dit alles betekent voor de toekomst van Nederland. Maar wij missen in de initiatieven nog een belangrijk perspectief: het pedagogische.

Pedagogisch perspectief

Bij het invullen van de scenario's wordt vaak gebruikgemaakt van de zogeheten DESTEP-indeling: de aandacht gaat uit naar Demografische, Economische, Sociaal-culturele, Technologische, Ecologische en Politiek-juridische aspecten.⁶² In de afkorting ontbreekt een P: *het Pedagogisch aspect*. Omdat de scenario's veel betekenen voor het opgroeien en opvoeden van kinderen en jongeren, en omdat kinderen en jongeren een belangrijke rol gaan spelen in de toekomst die ter discussie staat, mag een structurele en expliciete aandacht voor opgroeien en opvoeden niet ontbreken.

Concreet betekent het pedagogisch perspectief dat een scenario aandacht besteedt aan:

- I. *Centrale waarden*. We hebben beargumenteerd dat kinderen en jongeren in toenemende mate het signaal afgeven niet te gedijen bij de prestatie- en geluksdruk, bij de omgang met crises op het gebied van armoede, klimaat en huisvesting en bij de neoliberale, op individuele verantwoordelijkheid beruste invulling van goed burgerschap. Toekomstverkenningen moeten daarom aandacht besteden aan alternatieve waarden – denk aan duurzaamheid, welbevinden, rechtvaardigheid, pluriformiteit en betekenisgeving. Zoals het in de opvoeding draait om het overbrengen van waarden, geldt dat ook in de overdracht van de samenleving van generatie op generatie.
- II. *De pedagogische verantwoordelijkheid van alle maatschappelijke actoren*. Kinderen en jongeren hebben een hoopvolle toekomst nodig. Dat brengt voor opvoeders, de politiek, het onderwijs, het bedrijfsleven en belangenorganisaties de verantwoordelijkheid met zich mee zich actief in te zetten om die hoopvolle toekomst dichterbij te brengen.⁶³ Wat is van de verschillende partijen in dat licht te verwachten, en onderschrijven die partijen dat ook?
- III. *Kinderen en jongeren denken mee, doen mee en beslissen mee*. Omdat zij belangrijke actoren zijn bij het vormgeven van een andere samenleving, horen kinderen en jongeren aan tafel bij de ontwikkeling en uitvoering van toekomstagenda's. Dit is essentieel voor zowel de eigen ontwikkeling van kinderen en jongeren als voor de samenleving. Hoe krijgt dat het beste vorm, zodat beide er wel bij varen?

Wat het precies betekent als we met deze onderwerpen aan de slag gaan, is niet vanaf de schrijftafel te zeggen. Maar alle toekomstscenario's overziend, lijken we aan de vooravond te staan van een verandering die net zo groot is als de opkomst van het neoliberalisme. Dat biedt een hoopgevend perspectief. Zaak is over die verandering de dialoog aan te gaan, de goede vragen te stellen, de rol van de verschillende actoren te verkennen, verhelderende inzichten op te doen en een nieuwe koers uit te zetten. Ons pleidooi: neem daarin het perspectief van het opgroeien en opvoeden van kinderen en jongeren expliciet mee.

Hieronder schetsen wij hoe het pedagogisch perspectief meer plek kan krijgen in de debatten en de ontwikkeling van de toekomstscenario's.

I. Centrale waarden

Dialoog over persoonlijke waarden

Keuzes over wat belangrijk is in het leven worden voor een belangrijk deel ingegeven door waarden die we centraal stellen. Kenmerk van dit soort waarden is dat ze persoonlijk van aard zijn. In de pluriformiteit van onze samenleving zijn er vele verschillen mogelijk. Maar dat maakt het niet minder zinvol om hierover de dialoog aan te gaan. Het kan nieuwe ideeën opleveren die voor kinderen, jongeren en opvoeders aantrekkelijk zijn omdat ze minder druk en een hoopvoller perspectief geven.

Is bijvoorbeeld geluk het belangrijkste om naar te streven? Psychiater Dirk de Wachter stelt dat het beter is als levensdoel zingeving en verbinding na te streven.⁶⁴ Dat geeft ruimte aan onvermijdelijke periodes waarin men zich niet gelukkig voelt door tegenslag, ziekte of twijfels. Het delen van dit soort gevoelens verdiept het onderlinge contact, aldus De Wachter.

In pedagogisch perspectief is het zinvol ons af te vragen wat we verstaan onder een 'gelukkige jeugd'. Is dat de afwezigheid van angst of verdriet en de aanwezigheid van onvergetelijke verjaardagspartijtjes? Of is het vooral de liefdevolle binding met personen en elkaar helpen? En waartoe voeden we de kinderen en jongeren op: een rimpelloze volwassenheid of een solidair samenleven in voor- en tegenspoed?

Het is zinvol om hier met elkaar over na te denken, zienswijzen uit te wisselen, ideeën op te doen. Dat kan leiden tot persoonlijke inzichten die het opgroeien en opvoeden nieuwe richting geven, naar minder prestatie- en geluksdruk, naar een duurzamere, gezondere en rechtvaardigere leefstijl.

Gezamenlijke oriëntatie op maatschappelijke waarden

Wij beargumenteren dat het mentale welzijn van kinderen en jongeren er baat bij heeft als de dogma's van economische groei, prestatie- en geluksdruk ingeruild worden voor een handelen waarin principes als duurzaamheid, welbevinden en rechtvaardigheid centraal staan. Gegeven de pluriformiteit van persoonlijke waarden heeft het zin op zoek te gaan naar de gemeenschappelijke waarden die ons helpen een gezamenlijk toekomstperspectief te scheppen. Dat perspectief geeft verbinding en gemeenschappelijke koers aan de inspanningen van de uiteenlopende actoren in de samenleving om die toekomst dichterbij te brengen.

Op zich is dit niks nieuws. Onze grondwet, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind, het zijn allemaal vastgelegde gemeenschappelijke waarden. Nieuw is – getuige de uiteenlopende toekomstscenario's – de grote behoefte om een gezamenlijk perspectief te scheppen op de ontwikkeling van ons land. In die scenario's zitten expliciet of impliciet gedeelde waarden verpakt.

Een mooie illustratie daarvan is de Jonge Klimaatagenda 3.0 van de Jonge Klimaatbeweging. Dit is een samenwerking van circa zeventig jongerenorganisaties, die bij elkaar rond een miljoen kinderen en jongeren vertegenwoordigen. Zij presenteerde in 2022 een ambitieuze visie op hoe ons land in 2040 klimaatneutraal kan zijn.⁶⁵ Boeiend is dat die visie niet alleen gaat over het klimaat. De visie laat ook duidelijk zien welke waarden de jongerenorganisaties centraal willen stellen in de verdere ontwikkeling van onze samenleving. Een kleine bloemlezing:

- In 2040 leven we niet alleen om te werken. Ons welzijn staat voorop. Niet economische groei, maar brede welvaart en rechtvaardigheid is ons belangrijkste doel.
- In de economie is het creëren van financiële waarde niet het grootste doel, maar een middel voor het creëren van sociale en ecologische waarde. Het gaat om het welzijn van de mens op een gezonde planeet: geluk, gezondheid, gelijkheid, duurzaamheid en veiligheid staan centraal.
- De beleidsmaker én de burger houden rekening met de natuur bij elke keuze die ze maken. In 2040 wordt de natuur niet langer gezien als een onuitputbare bron waar we zo veel mogelijk geld aan kunnen verdienen. We zijn ons ervan bewust dat wij niet boven de natuur staan, maar er zelf onderdeel van zijn.
- In 2040 heeft iedereen toegang tot gezond en duurzaam voedsel. Onze voedselketens zijn transparant, rechtvaardig en duurzaam.

Los van de inhoud van de voorstellen vinden wij dit voorbeeld in twee opzichten relevant. In de eerste plaats geeft de agenda een letterlijk waardenvolle, gezamenlijke visie op de noodzakelijke systeem- en cultuurverandering richting een duurzame, kansrijke en rechtvaardige samenleving. Ten tweede toont de agenda dat jongeren een zinvolle rol kunnen spelen in de formulering van een toekomstvisie. Ze laten duidelijk horen waar *zij* als jongeren gezamenlijk waarde aan hechten.

Hoop doet leven

Wij plaatsen de behoefte aan toekomstscenario's in de context van de grote maatschappelijke vraagstukken waar we voor staan. Die vraagstukken eisen een gemeenschappelijke koers van ons als samenleving. Gezien de complexiteit van die samenleving en allerlei invloeden daarop, is de toekomst onzeker. Het zal ook niet allemaal rozengeur en maneschijn zijn. Te verwachten is dat alleen al door de klimaatverandering het leven er in eerste instantie niet gemakkelijker op wordt. Welke waarden zijn in dat licht van belang? Gemeenschapszin? Omgaan met onzekerheden? Blijven werken aan een hoopvol toekomstperspectief?

De dialoog hierover kan aanleiding zijn tot een sombere vooruitblik op een moeilijke tijd. Dat lijkt ons weinig zinvol. Hoop doet leven, en ook hierin is de Jonge Klimaatagenda een sprekend voorbeeld. Die gaat aan de somberheid voorbij met een uitdagende, fantastische en hoopgevende ambitie: van Nederland een mooi land maken om in te wonen.⁶⁶ Vanuit pedagogisch perspectief komt daar bij: onze wereld verder ontwikkelen tot een goede plek voor alle kinderen en jongeren om in op te groeien.

II. De verantwoordelijkheid van maatschappelijke actoren

Niet alleen de politiek

Allerlei maatschappelijke actoren hebben een rol in de ontwikkeling van een gezonde en hoopvolle toekomst voor kinderen en jongeren. Het mentale welzijn van kinderen en jongeren heeft er baat bij als de samenleving waarden als economische groei, prestatie- en geluksdruk inruilt voor andere principes.

Verbetering van die samenleving is niet alleen een politiek vraagstuk. Het is een illusie te denken dat de samenleving via alleen die weg maakbaar is. Verbetering van de wereld waarin kinderen en jongeren opgroeien vraagt een brede betrokkenheid van allerlei maatschappelijke partijen. Zo zal het een veel krachtiger dynamiek geven als overheden, bedrijven en belangenorganisaties waarden als duurzaamheid, welbevinden en rechtvaardigheid centraal stellen in hun eigen handelen en stoppen met alles wat daarbij niet past.

Betutteling?

Gelukkig zijn er steeds meer bedrijven die daarin stappen ondernemen (zie kader 4 voor een voorbeeld). Zulke initiatieven zorgen ervoor dat op den duur het leven – en daarmee ook opgroeien en opvoeden – simpeler, minder stressvol en minder eenzaam wordt. Ze laten zien hoe allerlei maatschappelijke actoren kunnen bijdragen aan een meer rooskleurige toekomst voor kinderen en jongeren.⁶⁷

Kader 4. HAK kiest voor biologisch

Het bekende groentemerk HAK kiest ervoor in vijf jaar de keuzes in zijn assortiment te halveren: er zullen alleen nog maar biologische groenten in de schappen staan. Al het andere gaat eruit. Het bedrijf wil investeren in de lange termijn met een lokale, toekomstbestendige akkerbouw, een goed verdienvermogen voor de teler en bereikbaarheid van biologische producten voor iedereen. Dit is volgens Hak essentieel voor een gezonde leefomgeving en gezonde voeding voor de generaties na ons. HAK gaat met deze ontwikkeling sneller dan het beleid van de landelijke overheid. Niet gemakkelijk, risicovol, maar noodzakelijk, aldus het bedrijf.

(Bron: <https://hak.nl/pers/hak-gaat-over-op-biologisch-voor-alle-lokale-groenten-en-peulvruchten>)

Is dit een vorm van betutteling? Ja en nee. Ja, geredeneerd vanuit het neoliberale gedachtegoed: het beperkt de keuzemogelijkheden van burgers. En ja, als we vinden dat alleen de overheid beperkingen mag opleggen. Nee, want burgers worden altijd beïnvloed door hun omgeving, zoals nu door beleidsimpulsen, reclames, algoritmen en marketing van bedrijven.⁶⁸ En nee, als niet alleen de overheid, maar ook bijvoorbeeld het bedrijfsleven en belangenorganisaties zichzelf beperkingen opleggen om bij te dragen aan een betere omgeving voor kinderen en jongeren.

Kortweg is hier de moraal: burgers worden altijd beïnvloed door hun omgeving; als het toch gebeurt, doe het dan goed. En ‘goed’ betekent: met de duidelijke keuze om verantwoordelijkheid te nemen voor een duurzamere, gezondere en rechtvaardigere toekomst.⁶⁹ In pedagogisch perspectief: de verschillende actoren nemen met elkaar en elk voor zich de verantwoordelijkheid voor de verbetering van de samenleving voor de generaties van nu en de toekomst.

Langetermijndenken

Bij het vormgeven van dit pedagogische denken moeten we oog hebben voor de langere termijn. In zijn boek ‘De goede voorouder’ beargumenteert Roman Krznaric waarom dit onderwerp onze aandacht node verdient. Zo stelt hij dat het in 2020 moeilijk is om overheden, bedrijven of internationale organisaties te vinden die substantieel plannen maken voor na het jaar 2050.⁷⁰ En dat, terwijl de periode 2023-2050 slechts 28 jaar beslaat. Krznaric typeert dit als een ‘conceptuele noodsituatie’: als we niet vooruit kijken naar de belangen van toekomstige generaties, bedreigt dat onze manier van samenleven op een fundamentele manier.

De overheid kent al een generatietoets, waarin nieuw beleid en wet- en regelgeving doorgelicht worden op de consequenties voor de nieuwe generaties.⁷¹ Een dergelijke toets zou eigenlijk moeten gelden voor de planvorming en het handelen van alle maatschappelijke partijen, waaronder het bedrijfsleven en belangenorganisaties. Dat dwingt niet alleen de politici te kijken naar het belang van komende generaties, maar ook bijvoorbeeld de mensen in de bestuurskamer en de aandeelhouders van een bedrijf.

Het zit in de aard van jonge mensen om vooruit te kijken. Daarmee zijn we aangekomen bij ons derde advies: positioneer kinderen en jongeren in het debat en de ontwikkelingen.

III. Kinderen en jongeren denken, doen en beslissen mee

De rol van kinderen en jongeren in het formuleren van een nieuwe visie op de toekomst is cruciaal. Het is van grote waarde dat zij als belangrijk deel van de bevolking meedenken en meedoen in de formulering van, besluitvorming over en uitvoering van de visies. Zeker omdat het gaat om hun toekomst.

Maar er is nog een reden waarom hun deelname noodzakelijk is. De nieuwe voorzitter van de Sociaal Economische Raad (SER), Kim Putters, stelde na honderd dagen in zijn functie dat het hele bestel van de traditionele macht aan verandering toe is.⁷² Een prominente deelname van kinderen en jongeren kan de noodzakelijke hervormingen van een nieuwe impuls voorzien, los van ingesleten belangen.⁷³ Met Micha de Winter⁷⁴ is te zeggen dat we in de samenleving veel meer met jonge mensen moeten nadenken over hun kwaliteit van leven, hun hoop voor de toekomst, en de kansen en belemmeringen die ze zien om hun leven vorm te geven.

Kortom, laat kinderen en jongeren meedoen, meedenken en meebeslissen in alle facetten van de maatschappelijke ontwikkeling. Wij zeggen daarbij: biedt ook expliciet ruimte aan jonge tegendenkers om los te komen van de gevestigde belangen en gewoontes. Of, zoals Femke Kaulingfreks het verwoordt: toekomstperspectief voor jongeren is niet gebaat bij meer participatie, maar bij ruimte voor eigenwijsheid en strijdvaardigheid.⁷⁵

Daar voegen wij graag aan toe dat kinderen en jongeren een heterogene groep vormen. Net als volwassenen verschillen zij in hun denkbeelden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid wijst daarom op de waarde van een brede participatie van jongeren, juist omdat zij oplossingen kunnen aandragen waar anderen niet op komen.⁷⁶ Voer de dialoog dus met een grote diversiteit en maak die pluriforme inbreng onderdeel van elke toekomstverkenning.

Nieuw besef van verandering

Verandering van de samenleving is geen realisatie van een vastomlijnd ontwerp met een strak gepland programma, maar een continu leerproces.⁷⁷ Het draait daarbij niet zozeer om een bepaald toekomstscenario, maar om het gemeenschappelijke, door waarden ingegeven verhaal over waar we als samenleving naartoe willen ontwikkelen. Dit verhaal en deze ontwikkeling zijn nooit af.⁷⁸

Vanwege alle onzekerheden houdt het vernieuwen van het perspectief op de toekomst ook in dat we afscheid nemen van de maakbaarheidsideologie. Het volgen van een toekomstscenario vraagt niet om een blauwdruk waar de realiteit zich naar gaat voegen. Het idee dat de toekomst ‘ontworpen’ kan worden, veronderstelt dat aan zo’n scenario een strak realisatietraject verbonden is, met prestatie-indicatoren om de uitvoering richting het nieuwe ‘eindplaatje’ te brengen. De maakbaarheidsideologie leidt – zo blijkt keer op keer – tot moeizame programmastructuren met een strakke planning en controle die zich slecht verhoudt met de ‘weerbarstige’ praktijk.

We realiseren ons daarbij onvoldoende dat niet de praktijk weerbarstig is, maar de starre wijze waarop we omgaan met vernieuwingsambities. De vraagstukken waar het om gaat zijn complex, de wereld is dynamisch en ons land kent een grote pluriformiteit. De toekomst laat zich niet vatten in een nieuw ‘eindplaatje’ en het veranderproces behelst geen strak uit te voeren stappenplan om daar te komen. De toekomst is door allerlei nieuwe en onvoorziene invloeden voortdurend in beweging.

Willen we weten of we op de goede weg zijn, dan moeten we geen prestaties willen meten. We kunnen beter de dialoog voeren over de vraag of de koers nog klopt, gevoed met data en met verhalen. Is er vooruitgang? Wat kunnen we hieruit leren voor de verdere ontwikkeling? Wie weet is de agenda voor 2040 die we nu formuleren over een paar jaren al weer aan herziening toe. Dat is niet erg, zolang die herziening ons helpt bij de beoogde verbetering van onze samenleving.

Een zich ontwikkelende samenleving lijkt op het opgroeien en opvoeden. Die ontwikkeling volgt een hobbelig pad en gaat met vallen en opstaan. Maar perspectief doet leven – voor ieder van ons en voor kinderen en jongeren in het bijzonder.

Noten

1. Yperen, T.A. van, Maat, A. van de & Prakken, J. (2019). *Het groeiend jeugdzorggebruik. Duiding en aanpak*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. <https://www.nji.nl/publicaties/het-groeiend-jeugdzorggebruik>
2. Voor een uitgebreidere bespreking van kenmerken van het oude en nieuwe stelsel, zie o.a. het essay van Yperen, T. van, Wijnen, B., & Hageraats, R. (2016). *Meer kwaliteit, minder zorgen. Referaat evaluatie Jeugdwet*. Den Haag/Utrecht: ZonMw/NJi. <https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-05/324599-Evaluatie-Jeugdwet-Meer-kwaliteit-en-minder-zorgen.pdf>
3. Het dashboard van de branches verwacht dat het gebruik van jeugdzorg met verblijf richting 2031 licht zal dalen, maar de ambulante jeugdzorg nog flink zal stijgen, met in 2031 zo'n 40% ten opzichte van 2020. <https://prognosemodelzw.databank.nl/dashboard/dashboard-branches/jeugdzorg>.
4. Hilderink, A. e.a. (2020). *Stelsel in groei. Een onderzoek naar financiële tekorten in de jeugdzorg*. Utrecht: AEF. <https://www.aef.nl/storage/images/Stelsel-in-groei-een-onderzoek-naar-financi%C3%A4le-tekorten-in-de-jeugdzorg.pdf>
5. Marloes Kleinjan, M., Pieper, I., Stevens, G., Klundert, N. van de, Rombouts, M., Boer, M. & Lammers, J. (2020). *Geluk onder Druk. Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland*. Utrecht/Den Haag: Trimbos-instituut/Unicef. https://www.unicef.nl/files/Rapport_Geluk_onder_druk_DEF_interactief.pdf
6. <https://www.nji.nl/cijfers/coronavirus-opvoeden-en-opgroeien>. Voor de in de tekst genoemde bronnen zie de link naar dit overzicht.
7. Volgens het RIVM gaf in februari 2021 nog maar de helft van de jongeren aan dat ze psychisch gezond zijn. Het percentage steeg tijdens de versoepelingen en daalde weer tijdens de lockdown eind 2021. In januari 2022 gaf 58 procent van de jongeren aan psychisch gezond te zijn. In maart 2022, toen de samenleving weer meer open ging, steeg dit percentage naar 71%.
8. Onder 12-18 jarigen gaf volgens het CBS 13% aan psychisch ongezond te zijn in 2021. In 2019 ging het om 8%. Het aandeel jongeren dat tevreden is met hun leven daalde van 86% naar 78%. Het aandeel gelukkige jongeren daalde van 88% naar 81%.
9. Het aantal gesprekken van de Kindertelefoon over zelfdoding steeg 31%, depressie 16% en angsten 12%.
10. Het aantal jongeren met een voorschrift voor antidepressiva vanuit de huisarts steeg volgens het Nivel met 7,9 procent ten opzichte van 2019. Het aantal jongeren tot 30 jaar dat door zelfdoding om het leven kwam, lag in 2021 circa 15 procent hoger dan in voorgaande jaren.
11. In 2019 voerde de Kindertelefoon nog ongeveer 1.000 gesprekken per dag. Tijdens de eerste lockdown waren het er circa 1.500. In januari 2021 lag het aantal gesprekken 10% hoger dan aan het begin van de coronacrisis.
12. Het aantal onderzoeken van de Raad voor de Kinderbescherming is in 2020 redelijk stabiel is gebleven ten opzichte van 2019. In de eerste helft van 2019 waren er circa 8.800 zaken. In de eerste helft van 2020 ging het om 9.000 zaken en in de tweede helft van 2020 nam dit aantal niet verder toe. Het aantal spoedzaken is ook niet toegenomen.
13. Tijdens de coronacrisis is het aantal meldingen bij Veilig Thuis over (vermoedens van) kindermishandeling en/of huiselijk geweld gedaald. In de eerste helft van 2021 lag het aantal meldingen dat Veilig Thuis heeft ontvangen 6,5% lager in vergelijking met de eerste helft van 2019. Het aantal adviezen steeg juist met 27%.
14. De Leidse onderzoekers spreken van een toename van signalen van 15.000 in 2017 naar 40.000 in 2020. Zie Vermeulen, S., Alink, S. & Berkel, L. van (2022). *Kindermishandeling tijdens de tweede lockdown*. Leiden: Universiteit Leiden. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/sociale-wetenschappen/pedagogische-wetenschappen/forensische-gezinspedagogiek-en-jeugdhulpverlening/vermeulen-et-al-2022-kindermishandeling-tijdens-de-tweede-lockdown.pdf>
15. NEMESIS is een acronym voor *Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study*. De studie wordt uitgevoerd door het Trimbos-instituut met financiering van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Voor meer informatie over de aard en opzet zie <https://cijfers.trimbos.nl/nemesis/over-nemesis/achtergrond>
16. De GGD-GHOR voerde medio 2022 een enquête uit onder 70.000 jongvolwassenen van 16-25 jaar. Daarin kwam naar voren dat ruim de helft psychische klachten heeft en ongeveer twee derde zich eenzaam voelt. Het gaat hier echter niet om een herhaalde studie en niet om een representatieve onderzoeksgroep. In een commentaar in NRC stelt directeur Coenen van de GGD-GHOR dat op basis van eerder onderzoek in regio's er sprake is van een verdubbeling van het aantal jongvolwassenen met klachten. De verwachting dat dit zou afnemen na de coronapandemie komt volgens hem niet uit. Zie <https://ggdghor.nl/actueel-bericht/ruim-helft-jongvolwassenen-ervaart-psychische-klachten> en <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/03/27/psychische-klachten-jongeren-in-sommige-regios-verdubbeld-a4160621>
17. Zie <https://hbscnederland.nl>.

18. Boer, M., Dorsselaer, S. van, Looze, M. de, Roos, S. de, Brons, H., Eijnden, R. van den, Monshouwer, K. Huijnk, W., Bogt, T. ter, Vollebergh, W. & Stevens, G. (2022). *HBSC 2021. Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht. <https://hbscnederland.nl/nieuw-nederlands-rapport>
19. Het percentage meisjes op de basisschool met veel emotionele problemen was in het HBSC-onderzoek in 2017 14%; in 2021 is dat 33%. Dat is dus ruim een verdubbeling. Bij jongens is er sprake van een geringe stijging. In het voortgezet onderwijs is de stijging bij meisjes van 28% in 2017 naar 43% in 2021; voor jongens van 9% naar 13%.
20. Zie <https://hbscnederland.nl/nieuw-nederlands-rapport>
21. Ook buitenlandse studies onder kinderen en jongeren zijn voorzichtig als het gaat om de stelling dat de coronapandemie specifieke impact heeft op de ontwikkeling van de mentale gezondheid van kinderen en jongeren. Zie bijvoorbeeld Sayal, K., Partlett, C., Bhardwaj, A., Dubicka, B., Marshall, T., Gledhill, J., Ewart, C., James, M., Lang, A., Sprange, K. & Montgomery, A. (2022) Mental health in clinically referred children and young people before and during the Covid 19 pandemic. *European Child & Adolescent Psychiatry* (Published Online), <https://doi.org/10.1007/s00787-022-02115-2>.
22. Velden, P.G. van der, Bakel, H.J.A. van & Das, M. (2022). Mental health problems among Dutch adolescents of the general population before and 9 months after the COVID-19 outbreak: A longitudinal cohort study. *Psychiatry Research*, 311 (Published Online), <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114528>
23. Beschermende factoren bieden tegenwicht of compensatie wanneer er al sprake is van risicofactoren of problemen bij kinderen en jongeren. Ze zorgen ervoor dat problemen minder ernstig worden of vanzelf weer overgaan en/of beter hanteerbaar zijn. Voor een verdere toelichting op de beschermende factoren zie Ince, D., Yperen, T. van, Valkestijn, M. (2018) *Top tien positieve ontwikkeling jeugd*, <https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Publicatie-Nji/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf>. Hoex e.a. (2022) onderscheiden naast beschermende factoren ook versterkende factoren. Deze hebben een positief effect ook zonder dat er sprake is van risico's of problemen. Bijvoorbeeld, hoe groter het ouderlijk welbevinden en de sociale steun aan ouders, hoe minder kans dat kinderen überhaupt klachten of problemen ontwikkelen. Voor verdere toelichting zie Hoex, J., Vlaardingerbroek, S., Balledux, M., Speetjens, P. & Vink, C. (2022). *Opgroeien doe je samen. Bouwen aan een stevige pedagogische basis*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. <https://www.nji.nl/publicaties/opgroeien-doe-je-samen>
24. <https://www.nji.nl/nieuws/invloed-corona-op-mentale-klachten-onderzocht>
25. De schattingen van het aantal reclameboodschappen waarmee een Nederlander gemiddeld wordt geconfronteerd, lopen uiteen van enkele honderden tot vele duizenden per dag. Duidelijk is we dat het aantal toeneemt naarmate iemand meer gebruikmaakt van internet en sociale media.
Volledige links van de gepresenteerde voorbeelden zijn:
  - Robijn: geniet in geuren en kleuren: <https://www.youtube.com/watch?v=BJLTyTSO9ro>
  - Smakelijke boodschap van Europa: Geniet van elk moment: <https://www.youtube.com/watch?v=HKdFPINAXM>
  - Een onvergetelijke verjaardag voor jouw kind: <https://www.youtube.com/watch?v=jdfvig-1-g>
  - Onvergetelijke reizen met het hele gezin: <https://www.anwb.nl/vakantie/familiereizen>
  - Powerjaar – Ontdek de beste versie van jezelf: <https://www.youtube.com/watch?v=LUKgRki8Uww>
  - Pap, hoe hoog leg jij de lat?: <https://www.youtube.com/watch?v=UT3xfBWRfK>
  - Ik wil de meest ideale versie van mezelf zijn: <https://www.npo3fm.nl/nieuws/human/3bd0d6d6-3094-4119-9b5b-519ec3f83e99/artikel-prestatiedruk>
  - Boven verwachting: <https://www.2doc.nl/documentaires/2022/10/boven-verwachting.html>
  - De bange scholier: <https://www.nporadio1.nl/podcasts/docs/83218/106-de-bange-scholier>
 Overigens, kenmerkend is dat als je op Youtube een link naar een reclamefilmpje opent, je eerst een andere reclame krijgt te zien alvorens het filmpje gaat draaien. Het illustreert de intensiteit waarmee we met commerciële boodschappen bestookt worden.
26. Wachter, D. de (2019). *De kunst van het ongelukkig zijn*. Amsterdam: Lannoo Campus.
27. Wiene, B. (2021). *Nieuw kinderrecht: het recht om te falen*. Mulock Houwer lezing 2021. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
28. Han, B.C. (2014). *De vermoeide samenleving*. Amsterdam: Van Genneep.
29. Zie <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Raming-Centraal-Economisch-Plan-CEP-2023.pdf>
30. Zie [bkr-monitor-2022.stichting-bkr.pdf](https://www.bkr-monitor-2022.stichting-bkr.pdf)
31. Zie <https://www.nji.nl/armoede/welbevinden>
32. Zie bijvoorbeeld <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/wooncrisis-en-prijsstijgingen-vallen-jongeren-zwaar-mentale-gezondheid-nauwelijks-verbeterd-sinds-corona>

33. In de bekende rechtszaak van Urgenda tegen de Nederlandse Staat stelt de rechter dat het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens de Staat verplicht om voldoende actie te ondernemen, omdat een gevaarlijke klimaatverandering het recht op leven en welzijn van velen in Nederland bedreigt. Zie <https://www.nji.nl/klimaatverandering/kinderrechten-en-een-veilige-toekomst>
34. Unicef heeft in het rapport *The Climate Crisis is a Child Rights Crisis* in 2021 gesteld dat de klimaatcrisis gezien moet worden als een kinderrechten crisis en introduceert daarvoor een index die het risico van klimaatverandering voor de kinderrechten in beeld brengt. Zie <https://www.unicef.org/media/105376/file/UNICEF-climate-crisis-child-rights-crisis.pdf> en <https://www.nji.nl/klimaatverandering/kinderrechten-en-een-veilige-toekomst>
35. VN Secretaris Guterres benoemde in 2018 de klimaatverandering expliciet als een 'existential threat ... for the life of human kind'. Zie <https://news.un.org/en/story/2018/05/1009782>. De Amerikaanse president Joe Biden zei hetzelfde op de COP26 Klimaatconferentie in Glasgow in 2021.
36. Yperen, T.A. van (2022). *Opvoeden in een opwarmend klimaat. Kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst bieden*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. 4 augustus 2022. <https://www.nji.nl/publicaties/opgroeien-in-een-opwarmend-klimaat>
37. Neoliberal denken vertegenwoordigt een opvatting waarin de overheid een belangrijke taak heeft in het creëren en bewaken van markten vanuit de overtuiging dat de daaruit voortvloeiende keuzevrijheid van burgers en andere inkoopers van producten en diensten maximaliseert, dit concurrentie tussen aanbieders vergroot en daarmee de prijs wordt gedrukt terwijl de kwaliteit verbetert. Het onderscheidt zich van liberalisme – dat een vrije markt met een minimale overheidsbemoeienis voorstaat – door de juist actieve rol van de overheid in de bestrijding van monopolies en kartels. Geen passieve, maar juist een sturende overheid dus in het ontstaan en functioneren van markten. Voor verdere, toegankelijke uitleg zie een artikel van twee onderzoekers van *Market Makers*, een NWO-project over de geschiedenis van het neoliberalisme: <https://decorrespondent.nl/10426/neoliberalisme-is-de-schuld-van-alles-toch/1114113591734-5021aded>.
38. Zie <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/lees/biografieen/v/paul-verhaeghe.html>. In zijn paper https://paulverhaeghe.psychoanalysis.be/lezingen/DS_We_strike_back.pdf maakt de auteur een harde analyse: 'De twintigste eeuw leerde dat elke dictatuur het onderwijs aangrijpt om kinderen te indoctrineren. Als reactie daartegen werd de school zoveel mogelijk waardenvrij gemaakt en in dit pedagogisch vacuüm vond het competentiemodel zijn voedingsbodemp. De aanvankelijke doelstellingen zijn nobel: laten we uitgaan van vaardigheden die belangrijk zijn in het beroepsleven, zodat jonge mensen alle kansen krijgen om hun eigen weg te banen, los van religieuze en ideologische poespas. Al snel kwam er een betekenisuitbreiding, van praktische competenties (talenkennis) naar persoonlijkheidskenmerken (flexibel zijn), en uiteindelijk naar de persoonlijkheid als dusdanig (de mens als manager van het eigen leven). De link met het neoliberalisme blijkt uit zinnestelsels zoals: kennis is menselijk kapitaal; competenties vormen een kapitaal dat geïnvesteerd moet worden; leren is een langetermijninvestering. Het doel heet zelfmanagement: jongeren moeten zichzelf beschouwen als een bedrijf, waarbij vaardigheden een economisch belang hebben ter verhoging van hun marktwaarde. Daarmee heeft het competentieonderwijs de neoliberale ideologie ten volle geïmplementeerd in de geest van onze jeugd'.
39. <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2022/hoeveel-volwassenen-hebben-overgewicht>
40. <https://www.nji.nl/cijfers/overgewicht>
41. https://www.cbs.nl/item?sc_itemid=a2354f8e-cf1e-468c-95fb-f531685e98a6&sc_lang=nl-nl

42. Bronnen:

- Voedingscentrum (2020). *Richtlijnen Richtlijnen Schijf van Vijf* (6de druk). Den Haag: Voedingscentrum. <https://www.voedingscentrum.nl/Assets/Uploads/voedingscentrum/Documents/Professionals/Schijf%20van%20Vijf/Richtlijnen%20Schijf%20van%20Vijf.pdf>
- CBS (2021) *Prijs voeding met 18 procent gestegen in tien jaar*. Den Haag: CBS. https://www.cbs.nl/item?sc_itemid=a2354f8e-cf1e-468c-95fb-f531685e98a6&sc_lang=nl-nl

Een helder ecolabel op voedsel kan een belangrijke bijdrage leveren aan de verduurzaming van de productie, vervoer en verpakking van de producten (zie [Boone e.a. - Wageningen University & Research \(2023\)](#)). Met het oog op de veelheid aan bestaande ecolabels berichtte het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit in februari 2023 dat het samen met de Wageningen Universiteit de informatie over de duurzaamheid van voedingsmiddelen in de winkel wil verbeteren. Een van de opties is een eenduidig Europees ecolabel, vergelijkbaar met de Nutri-score. Daarop vooruitlopend werken de universiteit en het ministerie samen met supermarktketens, voedselverwerkende bedrijven, voerleveranciers en instellingen als Milieu Centraal en RIVM aan een standaard methodiek voor het meten van de milieu-impact van voedsel. De hoop is dat dit leidt tot betere informatie op de verpakking of tot meer inzichtelijke rapportages van de branche-organisaties. Bron: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/02/17/eerste-stappen-naar-meer-transparantie-duurzaamheid-voedingsmiddelen>. Zie ook https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1692.

43. Bussemaker, J., Schimmelpenninck, C. & Winsemius, A. (2023). Een betere gezondheid begint bij de samenleving. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 197 (online gepubliceerd). <https://www.ntvg.nl/artikelen/een-betere-gezondheid-begint-bij-de-samenleving>
44. Rouvoet, A. (2023). Gezondheid: voor een goede (publieke) zaak. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 197 (online gepubliceerd). <https://www.ntvg.nl/artikelen/gezondheid-voor-de-goede-publieke-zaak>
45. Een van de pijlers van de Gezonde School is aanpassing van de fysieke en sociale omgeving van de school om gezond gedrag te stimuleren, bijvoorbeeld de inrichting van het schoolplein of afspraken met de supermarkten in de wijk. Zie <https://www.gezondeschool.nl/aanpak/wat-is-gezonde-school>
46. Het IJslands preventiemodel – in Nederland bekend onder de naam ‘Opgroeien in een Kansrijke Omgeving (OKO)’ – is een community-based'-aanpak en zet in op de vorming van een positieve leefomgeving, waarin jongeren gezond, veilig en kansrijk kunnen opgroeien, zonder middelengebruik. Zie <https://www.trimbos.nl/aanbod/opgroeien-in-een-kansrijke-omgeving/ijslandse-preventiemodel>
47. Begin 2023 kopte de Consumentenbond in een persbericht dat tweederde van de vegaburgers niet erg gezond is (<https://www.consumentenbond.nl/nieuws/2023/twee-derde-vegaburgers-niet-erg-gezond>). Die kop werd aangehaald in veel landelijke dagbladen en nieuwssites. Follow the Money journalist Ties Joosten dook in de details en achtergronden van dat persbericht. Daaruit bleek dat de Consumentenbond opmerkt dat vrijwel alle vegaburgers nog altijd gezonder zijn dan hamburgers van vlees; 27 soorten vegaburgers – ook hele goedkope – zijn zelfs gezond te noemen, een predicaat dat geen enkele vleesburger krijgt. Joosten concludeert dat een betere kop van het persbericht had kunnen zijn: ‘Vegaburgers bijna altijd gezonder dan vleesburger’. Zie <https://www.linkedin.com/pulse/nieuws-vegaburger-bijna-altijd-gezonder-dan-ties-joosten>
48. Hoex, J., Vlaardingerbroek, S., Balledux, M., Speetjens, P. & Vink, C. (2022). *Opgroeien doe je samen. Bouwen aan een stevige pedagogische basis*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. <https://www.nji.nl/publicaties/opgroeien-doe-je-samen>
49. Wienen (2021). *Nieuw kinderrecht: het recht om te falen*. Mulock Houwer lezing 2021. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. De ‘privatisering van het lijden’ wordt volgens jeugdlector Bert Wienen versterkt door drie mechanismen. In de eerste plaats wordt het lijden vanuit psychiatrisch en psychologisch perspectief gepathologiseerd als zijnde individuele ‘aandoeningen’ en ‘stoornissen’. In de tweede plaats wordt het lijden door deze individualisering ook gedepolitiseerd: het is vooral het terrein geworden van het professionele, specialistische domein van psychiaters, psychologen en orthopedagogen – en niet van politici - om in diagnostiek het normale van het afwijkende te onderscheiden. Ook de aanpak is hun terrein: een behandeltraject gericht op het kind, de jongere of het gezin. Daar komt dan het derde mechanisme bij, namelijk dat het individuele lijden wordt geprioriteerd: er *moet* wat aan gedaan worden.
50. In ons essay uit 2019 schreven we daarover dat de internationale literatuur toont dat wetenschappelijk onderzoek veel bewijs geeft voor de voor de effectiviteit van de jeugdzorg. Maar praktijkonderzoek geeft een minder rooskleurig beeld. De effectiviteit van de hulp in de praktijk is grotendeels onbekend. Enkele studies die zijn gedaan, wijzen op een beperkt effect: grofweg betekent dit dat ongeveer een op de vijf kinderen en jongeren die jeugdzorg krijgen beter af is, de rest niet. Zie <https://www.nji.nl/publicaties/het-groeiend-jeugdzorggebruik>.
51. Thijs Launspach is auteur van het boek *Je bent al genoeg mentaal gezond in een toenemend gestoorde wereld* (Uitgeverij Spectrum, 2022). Daarin beschrijft hij hoe we in een wereld van prestatiedruk, geluksterreureur en idioot hoge verwachtingen het gevoel krijgen nooit goed genoeg te zijn en jezelf altijd te moeten verbeteren. Zijn stelling is dat verbinding het tegengif is: verbinding met onszelf, maar vooral ook met anderen, want mentaal gezond blijven in een gestoorde wereld is niet alleen een individuele verantwoordelijkheid.
52. Micha de Winter betoogt in een artikel in de Volkskrant van 11 februari 2023 dat veel problemen die bij de jeugdbescherming terecht komen aantoonbaar samen hangen met de toenemende armoede en schulden, met de groeiende sociale ongelijkheid die het vertrouwen in de samenleving ondermijnt. Sociale kwesties hebben volgens hem enorme effecten op de ontwikkelingskansen en het welbevinden van kinderen en jongeren. Zij hebben vaker te maken met huiselijk geweld, de buurten waarin ze opgroeien zijn onveilig, de invloed en aantrekkingskracht van de georganiseerde misdaad en radicaliseringsbewegingen zijn er groter en de kwaliteit van het onderwijs blijft achter. Hij noemt het heel erg vreemd dat we achterliggende problemen en frustraties laten voor wat ze zijn, en uitsluitend gaan sleutelen aan symptomen daarvan, zoals de groeiende vraag naar jeugdzorg. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/betere-hulp-voor-ouders-en-kinderen-begint-niet-bij-jeugdzorg-b8f3ca9c>
53. Yperen, T.A. van, Maat, A. van de & Prakken, J. (2019). *Het groeiend jeugdzorggebruik. Duiding en aanpak*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. <https://www.nji.nl/publicaties/het-groeiend-jeugdzorggebruik>. Pag. 11.

54. Sinds de zomer van 2021 wordt met de zogeheten 'Vijfhoek' (cliëntenorganisaties, professionals, aanbieders, Rijk en gemeenten) gewerkt aan een agenda voor de hervorming van de jeugdzorg (<https://vng.nl/artikelen/hervormingsagenda-jeugd>). Deze hervormingsagenda moet leiden tot een jeugdhulpstelsel waarvan de maatschappelijke functie duidelijk is, waarvan de kwaliteit hoog is (burgers voelen zich geholpen, geboden hulp is effectief) en dat financieerbaar is op de langere termijn. De agenda moet een grote verandering inzetten in de periode van 2022 tot en met 2028. In maart 2023 zijn de betrokken partijen het nog steeds niet met elkaar eens en ligt de agenda er nog altijd niet. Kim van Keken stelt in Vrij Nederland van 9 februari 2023 treffend dat het jeugdzorgbeleid is vastgelopen in 'een spiegelpaleis van actieplannen'. Er wordt veel gepraat maar weinig vooruitgang geboekt. Zie: <https://www.vn.nl/politiek-jeugdzorg-spiegelpaleis>
55. Volgens de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de Argumentenfabriek ontbreekt noodzakelijk en krachtig beleid om de grote vragen over de toekomst te beantwoorden. En dat terwijl Nederland volgens hen snakt naar een nieuw verhaal van samenhangende antwoorden. In de *Denktank 2040* (<https://www.toekomstnederland2040.nl>) wordt met elf thema's gewerkt aan de opbouw van zo'n verhaal: werken en verdienen, sociale zekerheid, zorg, onderwijs en jeugd, klimaat en energie, veiligheid en rechtstaat, Nederland in de wereld, democratie en overheid, wonen, de inrichting van Nederland, en overheidsfinanciën. De bedoeling is om halverwege 2023 een concept van de toekomstvisie te formuleren, in de tweede helft van 2023 de maatschappelijke dialoog daarover aan te gaan en in de eerste helft van 2024 een vertaling te maken naar concreet beleid. De denktank bestaat uit ruim dertig deskundigen.
56. De *Verkenning Toekomst van Onderwijs en Wetenschap* beschrijft wat de grote vraagstukken in onze samenleving betekenen voor het middelbaar beroepsonderwijs, het hoger onderwijs en de wetenschap in 2040. De verkenning in opdracht van het ministerie van Onderwijs uitgevoerd door een consortium van vijf partijen: KBA Nijmegen, Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS), Kohnstamm Instituut, ResearchNed en Andersson Elffers Felix (AEF). Het eindrapport verschijnt in 2023. Voor deelrapporten en meer info zie: <https://toekomstvanonderwijsenwetenschap.nl>
57. In de *Volksgezondheid Toekomst Verkenningen* (VTV) rapporteert het RIVM periodiek over de ontwikkelingen van de volksgezondheid in Nederland. Daarbij gaat niet alleen de aandacht uit naar ziekte en sterfte, maar ook naar factoren die daarop van invloed zijn, zoals de leefomgeving en armoede. Kwetsbare groepen zoals kinderen en ouderen komen daarbij in het bijzonder aan bod. Bij de VTV die verschijnt in 2024 is er ook specifiek aandacht voor de gevolgen van de klimaatverandering en de vermindering van de biodiversiteit op de gezondheid. Zie <https://www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/vtv-2024>
58. De Jonge Klimaatbeweging is een samenwerking van circa zeventig jongerenorganisaties, die bij elkaar rond een miljoen kinderen en jongeren vertegenwoordigen. Hun *Jonge Klimaatagenda 3.0* presenteert een ambitieuze visie op hoe ons land in 2040 klimaatneutraal kan zijn. Die visie gaat niet alleen over het klimaat, maar ook over zaken als de waarden in onze samenleving, arbeid, landbouw, stedenbouw, industrie, onderwijs, vrijetijd. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda>
59. Het Interdepartementaal Beleidsonderzoek Klimaat (kortweg IBO Klimaat genoemd) schetst welke ingrijpende keuzes er nodig zijn om aan de klimaatdoelstellingen van het akkoord van Parijs uit 2015 en het regeerakkoord van het huidige kabinet te voldoen. De werkgroep maakt duidelijk dat verschillende scenario's hoe dan ook gaan ingrijpen op het alledaagse leven van burgers. Ze spreekt in dat verband niet alleen van de noodzaak van systemische, maar ook van persoonlijke aanpassingen. Zie <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/03/13/bijlage-2-hoofdrapport-ibo-klimaat>
60. De Staatscommissie Demografische ontwikkelingen 2050 is van Rijksweg ingesteld en heeft als taak advies uit te brengen over scenario's, beleidsopties en handelingsperspectieven van de regering in relatie tot de maatschappelijke gevolgen van de demografische ontwikkelingen. In het bijzonder gaat het daarbij om de gevolgen van de vergrijzing en migratie tot tenminste 2050. De commissie is daarbij gevraagd specifiek aandacht te besteden voor het perspectief van jongeren. De bedoeling is dat het advies eind 2023 verschijnt. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/07/06/kamerbrief-verkenning-bevolking-2050-voortgang-uitvoering-moties>
61. Het rapport *Toekomstverkenning NL2100* van het College van Rijksadviseurs gaat in op vragen als Wat betekent het werkelijk als je bodem en water leidend laat zijn? Waar wonen en werken we dan in de toekomst? Hoe kun je met het netwerk sturen op de ontwikkelingen die je wilt stimuleren? Het rapport legt een pijnlijk beeld bloot: door de klimaatverandering kan niet meer van alle gebieden van Nederland de veiligheid worden gegarandeerd. Zo ligt het economisch zwaartepunt van ons land – de Randstad – in het meest overstromingsgevoelige gebied. Dit heeft grote gevolgen voor waar we kunnen blijven wonen en waar onze economische centra gevestigd kunnen zijn. Ook heeft het gevolgen voor de drinkwatervoorziening en de biodiversiteit. Een belangrijke kennisopdracht die zij formuleren – zeker met het oog op de toekomstige generaties – is hoe je een maatschappelijk narratief van 'verlies' in een meer hoopvol narratief is te verwoorden. Het rapport stelt in dat licht een aantal oplossende denkwijzen voor. Zie <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/adviezen-publicaties/publicatie/2022/07/04/toekomstverkenning-nl2100>

62. Het DESTEP-model is breed als een markt-analysemodel omarmd om de zogeheten niet-beïnvloedbare kenmerken van een markt in beeld te brengen. DESTEP is een acroniem voor zes aspecten die in een analyse te betrekken zijn:
- *Demografisch*. Hierbij gaat het om de bevolkingssamenstelling. Onderwerpen die aan bod komen zijn bijvoorbeeld omvang, groei, geslacht, Leeftijd, Opleidingsniveau, inkomen, etnische en culturele achtergrond.
  - *Economisch*. Dit omvat factoren als economische groei, conjunctuur, koopkracht, inflatie, rente, werkloosheid.
  - *Sociaal cultureel*. Voorbeelden van sociaal culturele factoren zijn koopgedrag, leefstijlkeuzes, heersende normen en waarden, religie, sociale trends.
  - *Technologisch*. Hier spelen factoren als aanwezige technologie en technologische trends, kennisontwikkeling, ontwikkelingen op het gebied van automatisering.
  - *Ecologisch*. Dit gaat over factoren ten aanzien van de fysieke omgeving en het milieu, zoals klimaat, emissie, weersomstandigheden, afvalvoorschriften en -verwerkingsmogelijkheden, natuurbronnen.
  - *Politiek juridisch*. Hier gaat het over wet- en regelgeving en politieke maatregelen op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau. Voorbeelden van factoren zijn licenties, subsidiemogelijkheden, stabiliteit politiek klimaat, handelsregels en -heffingen.
- Het model wordt naast het bedrijfsleven ook veel in andere sectoren toegepast. Zie bijvoorbeeld <https://toekomstvanonderwijswetenschap.nl/docs/Trends-2040.pdf> en <https://www.rivm.nl/publicaties/op-weg-naar-vtv-2024-definitierapport-volksgezondheid-toekomst-verkenning-2024>. Met enige creativiteit is het pedagogisch perspectief onder het sociaal-culturele aspect te rekenen. Gelet op de gebruikelijke uitwerkingen van dit model geldt dit echter dat dit perspectief hoogstens een impliciete plek heeft onder het sociaal-culturele aspect; het komt er dus bekaaid van af, ondanks het grote belang voor de gezonde ontwikkeling van toekomstige generaties. Onderscheiding van een apart pedagogisch aspect geeft een expliciete plaats aan de generatietoets die standaard moet zijn ingebouwd, niet alleen voor overheden maar voor alle maatschappelijke actoren in onze samenleving.
63. In ons essay *Opvoeden in een opwarmend klimaat* stellen we dat gezien de enorme impact van de klimaatverandering op het opgroeien van kinderen en jongeren de vraag niet meer kan zijn óf de politiek, het onderwijs, het bedrijfsleven en belangenorganisaties een pedagogische verantwoordelijkheid hebben, maar welke pedagogische verantwoordelijkheid zij op zich nemen. Zie <https://www.nji.nl/publicaties/opgroeien-in-een-opwarmend-klimaat>
64. Wachter, D. de (2019). *De kunst van het ongelukkig zijn*. Amsterdam: Lannoo Campus
65. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda>
66. De Jonge Klimaatbeweging zegt daarover in hun agenda (<https://www.jongeklimaatbeweging.nl/wp-content/uploads/2022/09/JKA.pdf>, pag. 2): 'In de Jonge Klimaatagenda 3.0 lees je hoe jongeren willen dat Nederland er in 2040 uitziet. Hoe werken onze economie en ons energiesysteem, hoe gaan we met de natuur om en hoe wonen, reizen, eten of leren we? Het schetst een ambitieuze visie: een toekomstdroom van jong Nederland. Een droom die niet alleen bijdraagt aan het terugdringen van klimaatverandering, maar van Nederland ook een gaver en rechtvaardiger land maakt.'
67. Zie ook het pleidooi van Richard de Brabander voor het sociaal-ecologisch perspectief in het blad *Zorg & Welzijn* van 9 februari 2023. <https://www.socialevraagstukken.nl/sociaal-ecologisch-perspectief-ontbreekt-in-sociaal-werk>
68. Bussemaker, J., Schimmelpenninck, C. & Winsemius, A. (2023). Een betere gezondheid begint bij de samenleving. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 197 (online gepubliceerd). <https://www.ntvg.nl/artikelen/een-betere-gezondheid-begint-bij-de-samenleving>
69. Paul Frissen hekelt in Binnenlands Bestuur (<https://www.binnenlandsbestuur.nl/editie/binnenlands-bestuur-02-2023>) het overheidsbeleid dat burgers verplicht op een bepaalde manier te leven. Hij vindt het principiële onjuist en gevaarlijk dat de overheid een opvatting heeft over hoe wij met ons leven moeten omgaan. Het bergt het risico van een totalitaire staat. Hij heeft zeker een punt; een totalitaire staat biedt een geen gewenst toekomstperspectief. Van belang is vooral dat er veel meer het politieke en maatschappelijke debat gevoerd moet worden over de vraag of we de situatie zoals die nu is willen continueren. Willen we inderdaad de individuele keuze van burgers de huidige invulling blijven geven die feitelijk neerkomt op enerzijds een geringe bemoeienis van de overheid met anderzijds de enorme invloed die bijvoorbeeld bedrijven met hun spervuur van reclames, cookies, algoritmen en andere instrumenten hebben op ons denken, gedrag, keuzemogelijkheden? Kan de aanpak van grote maatschappelijke ontwikkelingen die voor kinderen en jongeren negatief werken, zoals klimaatverandering, toenemende ongelijkheid in de samenleving en een epidemie van overgewicht en mentale problemen, beschouwd worden als een optelsom van individuele keuzes? Zo nee – wat betekent dat dan? Wat is in dat geval een gepaste rol van de overheid – mede gezien haar beschermingstaak – en welke rol past andere maatschappelijke partijen?
70. Krznaric, R. (2021). *The good ancestor*. Londen: Ebury.
71. Zie <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/02/17/kabinet-jongerenperspectief-structureel-betrekken-bij-beleid>. In 2021 werd de generatietoets opgenomen in het regeerakkoord: <https://www.parlement.com/9291000/d/pdfs/coalitieakkoord-2021-2025.pdf>

72. Zie het interview van de Volkskrant met Kim Putters, verschenen op 12 januari 2023: <https://www.volkskrant.nl/economie/de-polder-moet-op-de-schop-vindt-ser-voorzitter-kim-putters-de-plekken-waar-de-traditionele-macht-wordt-uitgeoefend-zijn-aan-verandering-toe-bccae572>. In een podcast licht hij dit uitgebreid en inzichtgevend toe, ook wat dit betekent voor de toekomst en de participatie van jongeren: <https://universonline.nl/nieuws/2023/02/28/16-kim-putters-ziet-dat-mens-en-maatschappij-tegen-grenzen-aanlopen-het-moet-anders>
73. Hans Spigt, oud-voorzitter van de brancheorganisatie Jeugdzorg Nederland, zegt in dat verband: ‘We hebben als maatschappij de opdracht om jongeren stevig op hun benen te laten staan, klaar om hun eigen toekomst te kunnen bepalen en dat is een grote verantwoordelijkheid. De kwaliteit van de samenleving laat zich beoordelen op de stem die we jongeren geven en in de kwaliteit en aandacht die ze nodig hebben. Ik heb die stem te vaak gemist in de stelseldebates over jeugdhulp.’ <https://www.zorgwelzijn.nl/de-stem-van-jongeren-werd-te-vaak-gemist-in-de-stelseldebates-over-jeugdhulp>
74. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/betere-hulp-voor-ouders-en-kinderen-begint-niet-bij-jeugdzorg-b8f3ca9c>
75. Wij verwijzen naar de Participatielezing 2023 door Femke Kaulingfreks, getiteld *Geen participatie maar ruimte voor eigenwijsheid*. <https://www.movisie.nl/artikel/participatielezing-2023-door-femke-kaulingfreks-geen-participatie-maar-ruimte-eigenwijsheid>
76. Zie de bundel <https://www.wrr.nl/publicaties/publicaties/2022/05/23/jongeren-en-het-zorgen-voor-hun-morgen> en in het bijzonder het beschouwende hoofdstuk van de WRR *Terugpraten naar het heden en het geven van een stem aan toekomstige generaties*.
77. Zie ook Kraak, A. & Rietbergen, M. (2022). *Samen bereiken wat niemand alleen lukt. Anders denken en doen in de jeugdzorg*. Utrecht: Nji. <https://www.nji.nl/publicaties/samen-bereiken-wat-niemand-alleen-lukt>
78. Luister ook wat Kim Putters hierover in een podcast zegt: <https://universonline.nl/nieuws/2023/02/28/16-kim-putters-ziet-dat-mens-en-maatschappij-tegen-grenzen-aanlopen-het-moet-anders>

A photograph of two young girls playing on a green playground structure. The girl in the foreground has long blonde hair and is wearing a blue dress with a floral pattern. She is smiling and looking towards the camera. The girl in the background has dark hair and is wearing a pink shirt. They are both holding onto the green bars of the structure. The background is a bright, slightly blurred outdoor setting.

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2023 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Auteurs: Tom van Yperen, Katy Hofstede, Rutger Hageraats, Ans van de Maat

Tekstredactie: Rian van Lierop

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp